

บทที่ ๓

สภาพพฤติกรรมด้านกตัญญูทเวทีต่อบิดามารดาของนักเรียน ชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น โรงเรียนบ้านหนองช้าง ตำบลเขาทุ่ง อำเภอธวัชบุรี จังหวัดร้อยเอ็ด

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาพฤติกรรม ด้านความกตัญญูทเวทีต่อบิดามารดาของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น โรงเรียนบ้านหนองช้าง ตำบลเขาทุ่ง อำเภอธวัชบุรี จังหวัดร้อยเอ็ด ผู้ซึ่งเป็นบุคคลสำคัญยิ่ง ในการวางรากฐานชีวิต ของนักเรียน ให้เป็นสมาชิกที่ดีของสังคม ผู้วิจัยได้ศึกษา ค้นคว้าเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังต่อไปนี้

๓.๑ ความหมายของพฤติกรรม

นักวิชาการหลายท่านได้กล่าวถึงความหมายพฤติกรรม ไว้ดังนี้
ราชบัณฑิตยสถาน^๑ ได้ให้ความหมาย พฤติกรรม หมายถึง การกระทำหรืออาการที่แสดงออกทางกล้ามเนื้อ ความคิด และความรู้สึกเพื่อตอบสนองสิ่งเร้าพฤติกรรม (Behavior)^๒ เป็นผลมาจากการแสดงปฏิกิริยาตอบสนองต่อสิ่งเร้าในสถานการณ์ต่างๆ การกระทำของมนุษย์อาจสังเกตเห็นได้ชัดเจน ได้แก่การกระทำทางกาย เช่น การ ยืน เดิน นั่ง นอน เป็นต้น เรียกว่า “กายกรรม” การกระทำทางวาจา ได้แก่ การพูด สนทนา การทักทายและการสั่งสอน เป็นต้น เรียกว่า “วจีกรรม” ส่วนการกระทำที่ซับซ้อนมากขึ้น ยากต่อความเข้าใจ ต้องติดตามสังเกต วิเคราะห์ตีความ และประเมินค่า เป็นการกระทำทางใจ เช่น การคิด การจำ การลืม การเรียนรู้ แรงจูงใจ เจตคติ ความเมตตาหรือความรัก เป็นต้น เรียกว่า “มโนกรรม” พฤติกรรมของมนุษย์ทั้ง ๓ ลักษณะ มิได้อยู่แยกจากกัน แต่ทำงานผสมผสานเป็นจริต หรือจริยาตามลักษณะความประพฤติประจำอยู่ในสันดาน พื้นเพจิต หรือลักษณะอุปนิสัย ๖ ประเภท คือ ราคะจริตโทสะจริต โมหะจริต สัทธาจริต

^๑ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์, ๒๕๔๖), หน้า ๒๕๑.

^๒ เรียม ศรีทอง, พฤติกรรมมนุษย์กับการพัฒนาตน, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทเวิร์ดเวฟ เอ็ดดูเคชั่น จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๕.

พุทธิจิต วิตกจิตในทางจิตวิทยาตะวันตกทั่ว ๆ ไปเรียกลักษณะทั่ว ๆ ไปของบุคคลว่าบุคลิกภาพ (Personality) ซึ่งรวมหมายถึงคุณสมบัติภายในและพฤติกรรมเฉพาะบุคคลโดยรวม^๓

เพียเจท์ (Piaget)^๔ ให้ความหมายพฤติกรรมไว้ว่า พฤติกรรม หมายถึง ลักษณะ ประสพการณ์ของมนุษย์ และหน้าที่เกี่ยวกับกฎเกณฑ์ การร่วมมือเกี่ยวกับการจัดเตรียมทางสังคมในเรื่อง ความสนใจและอนามัยของแต่ละบุคคล ความสัมพันธ์ร่วมกันในรูปของสิ่งที่ควรกระทำและสิทธิ

อริสโตเติล (Aristotle)^๕ นักปรัชญาชาวกรีกผู้ยิ่งใหญ่เคยกล่าวไว้ก่อนคริสต์ศักราชว่า มนุษย์เป็นสัตว์สังคม เพราะมนุษย์ชอบรวมตัวกันอยู่เป็นกลุ่มเป็นหมู่ เป็นพวก มีการรวมกลุ่ม ประทะสังสรรค์ปฏิสัมพันธ์กัน (Interaction) การกระทำหรือกิริยาอาการที่มนุษย์แสดงออกในแต่ละวัน จึงมีรูปแบบต่าง ๆ และแตกต่างกันออกไป เป็นธรรมชาติของมนุษย์โดยทั่วไปที่จะแสดงกิริยาอาการหรือการกระทำต่าง ๆ ออกมาทั้งในรูปแบบพฤติกรรมภายนอก (Overt behavior) ที่สามารถ สังเกตได้ และพฤติกรรมภายใน (Covert behavior) อันได้แก่ ความรู้สึก การรับรู้ การคิด การจำ และอารมณ์ต่างๆ เป็นต้น

โคลเบอร์ก (Kohlberg)^๖ กล่าวว่า พฤติกรรม หมายถึง การแสดงออกที่มีพื้นฐานมาจาก ความยุติธรรม คือการกระจายสิทธิและหน้าที่ อย่างเท่าเทียมกัน โดยมีได้หมายถึงกฎเกณฑ์ที่ใช้ บังคับกันอยู่โดยทั่วไป แต่เป็นกฎเกณฑ์ที่มีความเป็นสากล ซึ่งคนส่วนใหญ่รับไว้ในทุกๆ

^๓ Gordon Allport , **The Person in Psychology**, (Boston : Beacon Press, 1968), p. 568., อ้างใน พงศ์พัชรา สัมพันธ์รัตน์, “การศึกษาพฤติกรรมด้านความกตัญญูทศเวทีต่อมารดาบิดาของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษา ปีที่ ๒: กรณีศึกษาโรงเรียนทิววิเศษ เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔).

^๔ Piaget, **The Moral Judgment of Child**, (London : Routledge & Kegan Raul, 1960), p. 1. อ้างใน พงศ์พัชรา สัมพันธ์รัตน์, “การศึกษาพฤติกรรมด้านความกตัญญูทศเวทีต่อมารดาบิดาของนักเรียนชั้น มัธยมศึกษาปีที่ ๒: กรณีศึกษาโรงเรียนทิววิเศษ เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔).

^๕ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาราช, **มนุษย์กับสังคม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (นนทบุรี : มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาราช, ๒๕๓๕), หน้า ๕๑๔.

^๖ Kohlberg, L. “Stages and Sequence : The Cognitive Developmental Approach to Socialization”, **Handbook of Socialization Theory and Research**, (Chicago : Rand McNaiiy and Company, 1969), p. 391. อ้างใน พงศ์พัชรา สัมพันธ์รัตน์, “การศึกษาพฤติกรรมด้านความกตัญญูทศเวทีต่อมารดาบิดาของนักเรียนชั้น มัธยมศึกษาปีที่ ๒: กรณีศึกษาโรงเรียนทิววิเศษ เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔).

สถานการณ์ ไม่มีการขัดแย้งเป็นอุดมคติ ดังนั้น พันธะทางจริยธรรม จึงเป็นการเคารพในสิทธิข้อเรียกร้องของผู้อื่นอย่างเสมอภาค และโคลเบอร์ก^๓ เชื่อว่า “ในการวัดขั้นพัฒนาการทางจริยธรรมนั้น จะต้องใช้เหตุผลเชิงพฤติกรรมเพียงอย่างเดียวเท่านั้น”

ซานเดน^๔ (Zanden) กล่าวถึง ความหมายของพฤติกรรมว่า มุมมองและคุณค่าที่เกิดขึ้นโดยวิธีใช้แนวทางของศาสนาและสามารถส่งผลต่อพฤติกรรมของบุคคล

สมโภชน์ เอี่ยมสุภาษิต^๕ กล่าวถึง พฤติกรรมว่า การกระทำของบุคคล ซึ่งเป็นการแสดงออกในการตอบสนองหรือได้ตอบสนองสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ในสภาพการณ์ใด สภาพการณ์หนึ่งที่สามารถสังเกตเห็นได้ ได้ยิน นับได้อีกทั้งวัดได้ตรงกันด้วยเครื่องมือที่เป็นวัตถุวิสัย หรือเป็นปรนัย ไม่ว่าจะเป็นการแสดงออกหรือการตอบสนองนั้น เกิดได้ทั้งภายในและภายนอกร่างกาย เช่น การร้องไห้ การคิดการกิน การอ่านหนังสือ การเต้นของหัวใจ การกระตุกของกล้ามเนื้อ เป็นต้น

พรรณราย ทรัพย์ะประภา^๖ ให้ความหมายไว้ว่า พฤติกรรม (Behavior) คือการกระทำใดๆ ก็ตามซึ่งสามารถสังเกตได้โดยบุคคลอื่น หรือโดยการใช้เครื่องมือ พฤติกรรมมิได้หมายความว่าเฉพาะแต่เพียงการแสดงออกทางด้านร่างกายภายนอกเท่านั้น ยังรวมไปถึงการกระทำหรือกิจกรรมภายในความรู้สึกของบุคคลด้วย

ประสาน – ทิพวรรณ หอมพูล^๗ ได้ให้ความหมายของคำว่า พฤติกรรม ไว้ดังนี้

^๓ Kohlberg, L. “Development of Moral Character and Moral Ideology”, in Review of **Child Development Research**, (Connecticut : Printers, Inc. , 1976), p. 32. อ้างใน พงศ์พัชรา สัมพันธ์รัตน์, “การศึกษาพฤติกรรมด้านความกตัญญูต่อมารดาบิดาของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๒: กรณีศึกษาโรงเรียนทวีธาภิเศก เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔).

^๔ James W. Vander Zanden, **Sociology the Core**, 3rd ed., (New York : McGraw-Hill Inc., 1986), p. 323. อ้างใน พงศ์พัชรา สัมพันธ์รัตน์, “การศึกษาพฤติกรรมด้านความกตัญญูต่อมารดาบิดาของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๒: กรณีศึกษาโรงเรียนทวีธาภิเศก เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔).

^๕ สมโภชน์ เอี่ยมสุภาษิต, **การปรับพฤติกรรม**, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๖), หน้า ๒.

^๖ พรรณราย ทรัพย์ะประภา, **จิตวิทยาอุตสาหกรรม**, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๕), หน้า ๒.

^๗ ประสาน – ทิพวรรณ หอมพูล, **จิตวิทยาทั่วไป**, (กรุงเทพมหานคร : พิสิษฐ์การพิมพ์, ๒๕๓๗), หน้า ๗๓-๗๔.

๑. หมายถึง การกระทำกิจกรรมต่าง ๆ ซึ่งมีชีวิตและบุคคลอื่นสามารถสังเกตเห็นได้ จากการกระทำกิจกรรมเหล่านั้น ซึ่งมีทั้งทางดีและทางไม่ดี เช่น การหัวเราะ การร้องไห้ เสียใจ การออกกำลังกาย เป็นต้น สิ่งต่างๆ เหล่านี้ เป็นผลจากกระบวนการทางจิตวิทยา ได้แก่ การสนใจ การเรียนรู้ การจำ การลืม และความรู้สึกนึกคิด เป็นต้น

๒. หมายถึง กระบวนการต่างๆ ของบุคคลที่ปฏิบัติต่อสภาพแวดล้อมของบุคคลเหล่านั้นออกมาในรูปของการกระทำ หรือการแสดงออกของมนุษย์ โดยมีวัตถุประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่งอยู่ภายใต้กลไกของความรู้สึกนึกคิดของตนเอง มนุษย์ทุกคนจะมีกระบวนการของพฤติกรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเอง ทุกคนจะมีความต้องการและมีสาเหตุสนใจเป็นของตนเองอยู่ตลอดเวลา และสามารถตัดสินใจที่จะกระทำการต่าง ๆ ด้วยความรู้สึกนึกคิดเป็นของตนเอง สิ่งที่ปรากฏออกมานั้นเป็นพฤติกรรมของมนุษย์

กันยา สุวรรณแสง^{๑๒} ได้ให้ความหมายไว้ว่า พฤติกรรม คือ กิริยา อาการ บทบาท ลีลา ท่าทาง การประพฤติ ปฏิบัติ การกระทำที่แสดงออกให้ปรากฏสัมผัสได้ด้วยประสาทสัมผัสทางใดทางหนึ่งใน ๕ ทวาร คือ โสตสัมผัส จักขุสัมผัส ชิวหาสัมผัส เป็นต้น

สงวน สิทธิเลิศอรุณ^{๑๓} ได้ให้ความหมายของพฤติกรรมว่า หมายถึง การกระทำหรือ กิริยาที่ปรากฏออกมาทางร่างกาย ทางกล้ามเนื้อ ทางสมอง ทางอารมณ์ และทางความรู้สึกนึกคิด ซึ่งโดยปกติมนุษย์และสัตว์ย่อมแสดงออกมาให้เป็นที่สังเกตเห็นได้ชัด และเห็นไม่ได้ชัด ซึ่งขึ้นอยู่กับ การตอบสนองต่อสิ่งเร้าที่มากระตุ้นเป็นสำคัญ

สร้อยตระกูล (ดิวนานท์) อรรถมานะ^{๑๔} ได้อธิบายความหมายของพฤติกรรมไว้ว่า พฤติกรรม (behavior) นั้นอาจกล่าวได้ว่าเป็นการกระทำหรืออาการที่แสดงออกของบุคคล (Action) ทั้งนี้รวมถึงการงดเว้นการกระทำด้วย (Inaction) นอกจากนั้นการตัดสินใจที่รู้สึกได้ของบุคคล กลุ่ม หรือองค์การหรือการกระทำที่ซ่อนเร้นแต่พร้อมที่จะแสดงออก อาทิการมีความคิดริเริ่ม ก็นับเป็นการกระทำเช่นกัน ดังนั้น คำว่า “พฤติกรรม” จึงรวมถึงสิ่งที่บุคคล กลุ่มหรือองค์การประพฤติปฏิบัติ ซึ่งเป็นพฤติกรรมที่เปิดเผย (Overt behavior) และยังรวมถึงพฤติกรรมที่ยังไม่แสดง ออกหรือ พฤติกรรมซ่อนเร้น (Covert behavior) ทั้งนี้รวมถึงกระบวนการภายในอื่นๆ ได้แก่ ความคิด ความ

^{๑๒} กันยา สุวรรณแสง, จิตวิทยาทั่วไป, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : อักษรพิทยา, ๒๕๔๒), หน้า ๘๒.

^{๑๓} สงวน สิทธิเลิศอรุณและคณะ, จิตวิทยาสังคม, (กรุงเทพมหานคร : ชัยศิริการพิมพ์, ๒๕๒๒), หน้า ๑.

^{๑๔} สร้อยตระกูล (ดิวนานท์) อรรถมานะ, พฤติกรรมองค์การทฤษฎีและการประยุกต์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๑), หน้า ๑๓-๑๔.

รู้สึก ทศนคติ เป็นต้น นอกจากนั้น ยังรวมถึงการงดเว้นการกระทำ หรือการไม่แสดงออกทั้งที่ตั้งใจ และไม่ตั้งใจอีกด้วย

ผู้วิจัยสรุปความได้ว่า พฤติกรรม หมายถึง การแสดงออก การกระทำทุกอย่างของมนุษย์ การกระทำ หรือ อากัปกริยาต่าง ๆ ของมนุษย์ที่ปรากฏออกมา ทางกาย วาจา ใจ ที่ถูกต้องดีงาม อันบุคคลอื่น สามารถสังเกตเห็นได้ ด้วยประสาทสัมผัสทั้ง ๕ และไม่สามารถสังเกตเห็นได้ โดยการกระทำนั้นมีทั้งดีและไม่ดี อันเป็นผลมาจากการตอบสนองความรู้สึกที่มีต่อสิ่งเร้า

๓.๒ ความสำคัญของพฤติกรรม

นักวิชาการได้กล่าวถึงความสำคัญของพฤติกรรมไว้ ดังนี้

ชัยพร วิชาวุธ^{๙๕} อ้างถึง โคลเบอร์ก (Kohlberg) ที่ชี้ให้เห็นว่า พัฒนาการทางพฤติกรรมของบุคคลจะเป็นไปตามลำดับขั้น จะกระโดดข้ามขั้นไม่ได้ พฤติกรรมแต่ละขั้นเป็นผลของการคิดไตร่ตรอง มีการใช้ข้อมูลในการจัดระเบียบ และพัฒนาการความคิดของตนเองใหม่ ทำให้เกิดการพัฒนาโครงสร้างความคิดใหม่ที่แตกต่างไปจากเดิม จนเกิดพฤติกรรมใหม่ขึ้นทดแทนที่พฤติกรรมเก่า และพฤติกรรมใหม่จัดอยู่ในขั้นสูงกว่า

เพียเจท์^{๙๖} ได้ศึกษาพฤติกรรมของเด็ก และได้อธิบายว่า พฤติกรรมจะแฝงอยู่ในกฎเกณฑ์ต่างๆ ทุกชนิด และในการเล่นเกมต่างๆ ของเด็กจะต้องมีกฎเกณฑ์ที่เป็นระบบซับซ้อน แอบแฝงอยู่ในเกม โดยให้ข้อสังเกตเกี่ยวกับกฎเกณฑ์ของการเล่นเกมของเด็ก

ดวงเดือน พันธุมนาวิน และเพ็ญแข ประจันปัจจนึก^{๙๗} ได้กล่าวถึง ทฤษฎีพัฒนาการทางพฤติกรรม ของเพียเจท์ไว้ว่า “พัฒนาการของมนุษย์นั้นขึ้นอยู่กับความฉลาด ในการที่จะรับรู้กฎเกณฑ์ และลักษณะต่างๆ ทางสังคม พัฒนาการทางจริยธรรมของบุคคล จึงขึ้นอยู่กับพัฒนาการทางสติปัญญาของมนุษย์”

^{๙๕} ชัยพร วิชาวุธ, แนวคิดและพัฒนาการใหม่ในการปลูกฝังคุณธรรม, (กรุงเทพมหานคร : จงเจริญการพิมพ์, ๒๕๓๗), หน้า ๒๒-๔๓.

^{๙๖} Piaget, Jean, *The Moral Judgment of Child*, (New York : Collier Book, 1962), p. 14. อ้างใน พงศ์พัชรา สัมพันธ์รัตน์, “การศึกษาพฤติกรรมด้านความกตัญญูของเด็กที่ต่อมารดาบิดาของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๒: กรณีศึกษาโรงเรียนทิววิภาสิศ เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔).

^{๙๗} ดวงเดือน พันธุมนาวินและเพ็ญแข ประจันปัจจนึก, *จริยธรรมของเยาวชนไทย*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๐), หน้า ๓๕-๔๐.

สุดใจ บุญอารีย์^{๑๔} กล่าวไว้ดังนี้ ปัจจัยด้านต่างๆซึ่งมีผลต่อการพัฒนาการทางการใช้เหตุผลหรือมีพฤติกรรม ดังนี้ ๑. ระดับอายุ ระดับอายุกับพัฒนาการด้านการใช้เหตุผลนั้นมีความเกี่ยวข้องกันอยู่บ้าง ผู้มีอายุแตกต่างกันมีผลทำให้พัฒนาการแตกต่างกัน แต่ไม่ใช่เกี่ยวข้องกันอย่างแนบแน่นตายตัว ทั้งนี้เพราะแต่ละคนจะมีพัฒนาการในอัตราส่วนที่แตกต่างกัน ๒. ระดับสติปัญญา ระดับสติปัญญา กับความสามารถในการใช้เหตุผล เพื่อตัดสินใจปัญหา มีความสัมพันธ์กันอย่างชัดเจน ๓. ความแตกต่างระหว่างเพศ ซิกมันด์ ฟรอยด์ (Sigmund Freud) ให้ทัศนะว่าความแตกต่างระหว่างเพศก็ถือว่าเป็นปัจจัยที่สำคัญอย่างหนึ่ง ที่มีผลต่อพัฒนาการด้านการใช้เหตุผลของคน ซึ่ง ฟรอยด์ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า เพศชายมีพัฒนาการสูงกว่าเพศหญิง และหากมีการทำผิดเกิดขึ้น เพศหญิงมักจะเกิดความสำนึกผิด แต่เพศชายมักจะเกิดความกลัว

จากทฤษฎีผู้วิจัยสรุปความสำคัญของพฤติกรรมได้ดังนี้ มนุษย์เป็นคนหนักแน่นมั่นคง มีความขยัน อดทน ต่อสู้เพื่อเอาชนะความทุกข์ความเดือดร้อนได้ด้วยปัญญา โดยใช้เหตุผลของตนเป็นที่พึ่งของตนเองได้

๓.๓ ความเชื่อและพฤติกรรมด้านความกตัญญูทเวทีต่อมารดาบิดาของนักเรียน ชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น โรงเรียนบ้านหนองช้าง ตำบลเขาวง อำเภอธวัชบุรี จังหวัดร้อยเอ็ด

๓.๓.๑ ทฤษฎีเกี่ยวกับหลักความกตัญญูทเวที

๑) ประเภทของบุตรธิดา

มนุษย์ที่เกิดมาได้นั้นย่อมกำเนิดโดยมีบิดามารดา เป็นผู้ให้กำเนิดและเลี้ยงดูอุปถัมภ์ เมื่อมารดาบิดาทำนุบำรุงเลี้ยงดูบุตรจนเติบโตใหญ่พร้อมกับการอบรมให้มีการศึกษาจนบุตรนั้นเจริญวัยวุฒิและคุณวุฒิต่าง ๆ นับว่าท่านได้ทำหน้าที่ของท่านอย่างดีแล้ว ฉะนั้นบุตรธิดาพึงกระทำหน้าที่ของตนให้ดีที่สุด เพื่อตอบแทนบุญคุณมารดาบิดา

พระพุทธศาสนาได้แบ่งบุตรออกเป็น ๔ ประเภท ดังนี้

๑. บุตรเกิดจากตน
๒. บุตรเกิดในเขต
๓. บุตรที่เขาให้
๔. บุตรที่อยู่ในสำนัก^{๑๕}

^{๑๔} สุดใจ บุญอารีย์, การฝึกเหตุผลเชิงจริยธรรม : ทฤษฎีและการปฏิบัติ, (กรุงเทพมหานคร : ศูนย์พัฒนาการหนังสือ กรมวิชาการ, ๒๕๔๑), หน้า ๗๒-๗๓.

^{๑๕} พ.จ. (ไทย) ๓๐ / ๑๒๗ / ๔๒๑.

บุตรประเภทต่าง ๆ ตามที่กล่าวมาแล้วสามารถแบ่งออกมาเป็นระดับต่าง ๆ ตามลักษณะพิเศษได้อีก ๓ ระดับ คือ

๑. อติชาตบุตร คือบุตรที่มีคุณสมบัติสูงกว่ามารดาบิดา
๒. อนุชาตบุตร คือบุตรที่มีคุณสมบัติเสมอด้วยมารดาบิดา
๓. อวชาตบุตร คือบุตรที่มีคุณสมบัติต่ำกว่ามารดาบิดา^{๒๐}

อติชาตบุตรเป็นบุตรที่มีจริยธรรมสูงกว่าบิดามารดา เมื่อเกิดมาแล้วได้รับการฝึกฝนอบรมดีมีคุณความดีมากกว่าบิดามารดา ช่วยในวงศ์ตระกูลมีความเจริญรุ่งเรืองตามไปด้วยเป็นคนมีศักยภาพสร้างชื่อเสียงเกียรติคุณในวงศ์สกุล และดำรงวงศ์สกุลให้เจริญก้าวหน้ายิ่งกว่าบิดามารดา เช่น มีทรัพย์อยู่หนึ่งแสนบุตรมาบริหารมีทรัพย์เพิ่มขึ้นเป็นเจ็ดแสน แปดแสน เป็นล้าน ฯลฯ เมื่อมองเข้าถึงสภาพจิตใจภายใน บุตรมีจริยธรรมยิ่งกว่าบิดามารดา ได้แก่ บิดามารดาไม่มีพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งเป็นคนไม่รู้จักให้ทาน ไม่มีศีล ไม่รู้จักเจริญภาวนา ไม่สนใจให้ทานรักษาศีลเจริญภาวนา ไม่ดำรงตนในศีลประพฤติเบียดเบียนสัตว์ ลักทรัพย์ เป็นต้นแต่บุตรเป็นคนไม่ประพฤติเหมือนบิดามารดา เป็นคนมีจริยธรรม มีพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง รู้จักให้ทาน รักษาศีลเจริญภาวนา ไม่ประพฤติเบียดเบียนสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ เป็นต้น ดังพุทธดำรัสว่า

มารดาบิดาของบุตรในโลกนี้ไม่ถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ ไม่ถึงพระธรรมเป็นสรณะ ไม่ถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ ไม่งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ไม่งดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ ไม่งดเว้นจากการประทุษร้ายในกาม ไม่งดเว้นจากการพูดเท็จ ไม่งดเว้นจากการดื่มสุรา และเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาทเป็นผู้ทุศีล มีกรรมเลวทราม ส่วนบุตรของมารดาบิดาเหล่านั้นถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ ถึงพระธรรมเป็นสรณะ ถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ งดเว้นจากการประทุษร้ายในกาม งดเว้นจากการพูดเท็จ งดเว้นจากการดื่มสุรา และเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาทเป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม อติชาตบุตรเป็นอย่างนี้^{๒๑}

อนุชาตบุตร เป็นบุตรที่มีจริยธรรมเสมอกับบิดามารดา เมื่อเกิดมาแล้วได้รับการฝึกฝนอบรมดีมีคุณความดีที่พอให้บิดามารดาปลื้มใจได้ วงศ์ตระกูลอาศัยบุตรเช่นนี้แล้วดำรงอยู่ได้ ไม่ทำให้ตกต่ำแต่ไม่เสริมให้ดีขึ้นได้เพียงแต่รักษาสภาพต่าง ๆ ให้คงเดิม เท่าบิดามารดาเช่น มีทรัพย์อยู่หนึ่งแสนบุตรมาบริหารทรัพย์หมุนเวียนอยู่แค่นั้นไม่เพิ่มไม่ลดไปยิ่งกว่านั้น ด้านในจิตใจไม่เจริญก้าวหน้าไปกว่าที่ผ่านมา บิดามารดาเป็นคนเช่นไร มีอุปนิสัยการประพฤติ การกระทำ และมีคุณธรรมอยู่ในระดับเดียวกับบิดามารดา ดังพุทธดำรัสว่า

^{๒๐} พุ.พ. (ไทย) ๒๕ / ๗๔ / ๔๓๑.

^{๒๑} พุ.พ. (ไทย) ๒๕ / ๗๔ / ๔๓๑-๔๓๒.

มารดาบิดาของบุตรในโลกนี้ ถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ ถึงพระธรรมเป็นสรณะ ถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ จดเว้นจากการฆ่าสัตว์ จดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ จดเว้นจากการประพฤติดีกในกาม จดเว้นจากการพูดเท็จ จดเว้นจากการดื่มน้ำเมาคือสุรา และเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาทเป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม แม้บุตรของมารดาบิดาเหล่านั้นก็ถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ ถึงพระธรรมเป็นสรณะ ถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ จดเว้นจากการฆ่าสัตว์ จดเว้นจากการประพฤติดีกในกาม จดเว้นจากการพูดเท็จ จดเว้นจากการดื่มน้ำเมาคือสุรา และเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาทเป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม อนุชาบุตรเป็นอย่างนี้^{๒๒}

อวชาตบุตร เป็นบุตรที่มีจริยธรรมน้อยกว่าบิดามารดา เมื่อเกิดมาแล้วแม้จะได้รับการฝึกฝนอบรมอย่างไรก็ไม่สามารถพองตนให้ดีขึ้นเสมอเหมือนบิดามารดาได้เป็นคนที่ไม่ยอมรับความดี มีแต่ความประพฤติที่ต่ำทรามเดินทางสายอบายมุขเป็นหนี้ผู้อื่นบิดามารดาต้องขายทรัพย์สมบัติที่มีอยู่เพื่อใช้หนี้หรือแก้ปัญหาที่บุตรก่อขึ้นเป็นบุตรที่สร้างแต่เรื่องทุกข์ยากลำบากใจให้แก่บิดามารดา ทำลายคุณธรรมความดีของวงศ์สกุลให้พินาศไป ไม่มีพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง ไม่ให้ทาน ไม่รักษาศีล ไม่เจริญภาวนา ประพฤติทุจริตทำผิดกฎหมายบ้านเมือง หลงใหลในอบายมุขต่าง ๆ มีติดสิ่งเสพติด ชอบเที่ยวกลางคืน เป็นต้น มีพุทธคำรับว่า

มารดาบิดาของบุตรในโลกนี้ ถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ ถึงพระธรรมเป็นสรณะ ถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ จดเว้นจากการฆ่าสัตว์ จดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ จดเว้นจากการประพฤติดีกในกาม จดเว้นจากการพูดเท็จ จดเว้นจากการดื่มน้ำเมาคือสุรา และเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาทเป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม ส่วนบุตรของมารดาบิดาเหล่านั้นไม่ถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ ไม่ถึงพระธรรมเป็นสรณะ ไม่ถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ ไม่จดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ไม่จดเว้นจากการประพฤติดีกในกาม ไม่จดเว้นจากการพูดเท็จ ไม่จดเว้นจากการดื่มน้ำเมาคือสุรา และเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาทเป็นผู้มีศีล มีธรรมเลวทราม อวชาตบุตรเป็นอย่างนี้^{๒๓}

ฉะนั้นบุตรธิดาทุกคนจึงควรทำตนให้เป็นอติชาตบุตร หรืออย่างน้อยก็เป็นอนุชาตบุตรจงพยายามอย่างยิ่งที่จะไม่ทำตนให้ตกต่ำลงจนเป็นอวชาตบุตร

๒) คุณสมบัติของบุตรธิดา

บุตรธิดาแบ่งตามความสัมพันธ์ของบุคคลทั้ง ๒ สถานะ คือ สถานะของการเป็นบิดามารดาและสถานะของบุตรธิดา ซึ่งบุตรธิดามีหน้าที่ต้องปฏิบัติต่อบิดามารดาตามหลักจริยธรรม หากบุตรธิดาได้ปฏิบัติก็กล่าวได้ว่า เป็นสัตบุรุษ คือผู้กระทำความดีต่าง ๆ ได้ถูกต้องเหมาะสมกับสภาพแวดล้อม

^{๒๒} พ.พ. (ไทย) ๒๕ / ๗๔ / ๔๓๑-๔๓๒.

^{๒๓} พ.พ. (ไทย) ๒๕ / ๗๔ / ๔๓๒-๔๓๓.

บิดามารดาเป็นที่ตั้งแห่งวัตรปฏิบัติ เพื่อให้บุตรเป็นสัตบุรุษบุตรธิดารู้ความประสงค์ของบิดามารดาและสามารถกระทำตามความประสงค์ของบิดามารดาได้รู้ความเหมาะสมเป็นคนบำรุงเลี้ยงบิดามารดาพระพุทธเจ้าตรัสว่าเป็นสัตบุรุษ

สัตบุรุษเมื่อเกิดในตระกูลชื่อว่าเกิดประโยชน์เกื้อกูลและเพื่อความสุขแก่คนหมู่มากคือแก่มารดาบิดา บุตร ภรรยา ทาส กรรมกร คนใช้ มิตร อำมาตย์ และสมณพราหมณ์ เปรียบเหมือนมหาเมฆทำข้าวกล้าทั้งปวงในห้วงองามชื่อว่ามีเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก^{๒๔}

บุคคลที่เป็นสัตบุรุษนั้นต้องมีคุณธรรมแห่งความเป็นสัตบุรุษ ซึ่งเรียกว่าสัปปริสธรรมมี ๗ ประการคือ

๑. เป็นธัมมัญญ คือผู้รู้จักเหตุ
๒. เป็นอัตถัญญ คือผู้รู้จักผล
๓. เป็นอิตถัญญ คือผู้รู้จักตน
๔. เป็นมัตตัญญ คือผู้รู้จักประมาณ
๕. เป็นกาลัญญ คือผู้รู้จักกาลเวลา
๖. เป็นปริสัณญ คือผู้รู้จักชุมชน
๗. เป็นปุคคลัญญ คือผู้รู้จักบุคคล^{๒๕}

นอกจากนี้ยังมีบัณฑิตบัญญัติ คือข้อที่ท่านสัตบุรุษบัญญัติไว้หรือบัญญัติสำหรับคนดีมี ๓ ประการ คือ

๑. ทาน คือการให้
๒. ปัพพชชา คือการถือบวช
๓. มาตาปิตุอุปัฏฐาน คือการบำรุงมารดาบิดา^{๒๖}

การเลี้ยงดูมารดาบิดานั้นต้องรู้เวลาไหนควรเวลาไหนไม่ควร เช่นบิดามารดาที่ชราสุขภาพไม่ดีต้องการอาหารที่อ่อน ๆ เคี้ยวง่ายย่อยง่าย เป็นต้น เป็นบุตรที่อ่อนน้อมถ่อมตนต่อผู้ใหญ่ในตระกูล ได้แก่ ปู่ ย่า ตา ยาย หรือบิดามารดาของตน บุตรควรเป็นคนมีสัมมาคารวะรู้จักกาลที่ต้องเคารพกราบไหว้ บอกกล่าวเมื่อออกจากบ้านว่าไปไหนมาไหนไปกับใครไปเพื่ออะไร สถานที่ที่ไปเสี่ยงต่อภัยใด ๆ หรือไม่และจะกลับมาเมื่อไรก็แจ้งให้บิดามารดาทราบ จะช่วยลดความกังวลทุกข์ใจเมื่อบิดามารดาไม่เห็นบุตรอันเป็นที่รักอยู่บ้าน หากไม่สามารถกลับมาตามที่บอกไว้ได้ก็ควรใช้

^{๒๔} อนุปญจก. (ไทย) ๒๒ / ๔๒ / ๖๗.

^{๒๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑ / ๓๓๐ / ๓๓๓.

^{๒๖} อนุ.ติก. (ไทย) ๒๐ / ๔๕ / ๒๐๗.

สื่อสาร เช่น โทรศัพท์ โทรมาบอกให้ทราบ และเมื่อกลับเข้าบ้านก็บอกให้ท่านทราบว่ากลับมาแล้ว บิดามารดาจะได้สบายใจ

การสนทนากับบิดามารดาควรเป็นไปด้วยถ้อยคำที่นุ่มนวลสุภาพแฝงไปด้วยความเคารพรัก ไม่ใช่จากที่ก่อให้เกิดความสะเทือนใจ หรือกล่าววาจาเท็จ ส่อเสียด คำหยาบ และคำเพื่อเจือกับบิดามารดา เป็นผู้ที่ระงับอารมณ์ได้ ไม่แสดงอาการก้าวร้าวใส่บิดามารดาอดทนต่อคำว่ากล่าว ดักเตือนของบิดามารดาได้

พระพุทธองค์ตรัสลักษณะของสัตบุรุษ โดยยกคำกล่าว ของเทพชั้นดาวดึงส์ ว่าเทพชั้นดาวดึงส์กล่าวถึงนรชนผู้เลี้ยงมารดาและบิดามีปกติประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูลเจรจาแต่คำอ่อนหวาน สมานมิตร ละคำส่อเสียดประกอบในอุบายกำจัดความตระหนี่ มีวาจาสัตย์ ครอบงำความโกรธได้นั้นแล้ว เป็นสัตบุรุษ^{๒๓}

การเป็นสัตบุรุษของบุตรธิดานั้นจะเห็นได้อย่างชัดเจน หากบุตรธิดานั้นมีคุณธรรมที่สำคัญอีกประการหนึ่งในตน คุณธรรมนี้ คือ ความกตัญญูกตเวที คือ รู้บุญคุณ ความดีของบิดามารดา กตเวที คือ การตอบแทนบุญคุณความดีของบิดามารดา ผู้ที่มีคุณธรรมนี้จะปฏิบัติตามหลักพุทธ จริยธรรมอื่นๆ ได้ดี และเหมาะสมกับสถานะของตน หากไม่มีคุณธรรมแล้ว บุตรธิดานั้นเรียกได้ว่าเป็นอสัตบุรุษ เพราะสัตบุรุษกับอสัตบุรุษนั้นมีความแตกต่างกันที่มีความกตัญญู กตเวทีกับไม่มีความกตัญญูกตเวที เช่น พุทธดำรัส ว่า

ภูมิอสัตบุรุษ เป็นอย่างไร

คือ อสัตบุรุษเป็นคนอกตัญญู เป็นคนอกกตเวที ความเป็นคนอกตัญญู ความเป็นคนอกกตเวที อสัตบุรุษทั้งหลายสรรเสริญ ความเป็นคนอกตัญญู และความเป็นคนอกกตเวที ทั้งหมดนี้เป็นภูมิอสัตบุรุษ

ภูมิสัตบุรุษ เป็นอย่างไร

คือ สัตบุรุษเป็นคนกตัญญู เป็นคนกตเวที ความเป็นคนกตัญญู ความเป็นคนกตเวที สัตบุรุษทั้งหลายสรรเสริญ ความเป็นคนกตัญญู และความเป็นคนกตเวที ทั้งหมดนี้เป็น ภูมิสัตบุรุษ^{๒๔}

ภิกษุทั้งหลาย สัตบุรุษเมื่อเกิดในตระกูล ชื่อว่าเกิดเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก คือ มารดา บิดา บุตร ภรรยา ทาส กรรมกร คนใช้ มิตร อำมาตย์ และสมณพราหมณ์^{๒๕}

^{๒๓} ส.ส. (ไทย) ๑๕ / ๒๕๔ / ๓๓๗.

^{๒๔} อ.จ.ท.ก. (ไทย) ๒๐ / ๓๓ / ๗๗.

^{๒๕} อ.จ.ป.ญ.จ. (ไทย) ๒๒ / ๔๒ / ๖๖ - ๖๗.

อัสตบรูษ เป็นคนอกัตัญญ ไม่รู้บุญคุณที่บุคคลอื่นกระทำต่อตน ไม่พยายามที่จะรับรู้ การกระทำที่ดีงามของบุคคลที่กระทำกับตน การกระทำเช่นนี้ บุคคลที่มีความรู้สึกแบบเดียวกัน ย่อมมีความเห็นที่สอดคล้องกัน กลายเป็นกลุ่มคนอกัตัญญกตเวที ที่ไม่ก่อประโยชน์ให้เกิดกับ บุคคลอื่น นอกจากตัวเอง และพวกพ้องของตนเอง

ส่วนอัสตบรูษเป็นคนกัตัญญกตเวที รู้บุญคุณที่บุคคลอื่นกระทำกับตนแล้วกระทำการ ตอบแทนโดยไม่เห็นแก่ตัว ย่อมแสวงหาโอกาสในการตอบแทนบุคคลผู้มีคุณ อัสตบรูษ จึงเป็นบุคคล ที่เกิดมาเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่บุคคลทั้งหลายมีมารดาบิดา เป็นต้น

บุคคลเป็นอัสตบรูษนั้นจะได้รับผลของการกระทำที่ต่างกัณดังมีพระพุทธานุญาตไว้ดังนี้
คนพาลผู้ไม่เจียมแหลม เป็นอัสตบรูษ ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการนี้แล

๑. กายกรรมที่มีความเบียดเบียน

๒. วาจากรรมที่มีความเบียดเบียน

๓. มโนกรรมที่มีความเบียดเบียน

ย่อมบริหารตนให้ถูกกำจัด ถูกทำลาย มีความเสียหายถูกผู้รู้ติเตียนและประสพ สิ่งที่ไม่ใช่บุญเป็นอันมาก บัณฑิตผู้เจียมแหลม เป็นอัสตบรูษ ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ

๑. กายกรรมที่ไม่มีความเบียดเบียน

๒. วาจากรรมที่ไม่มีความเบียดเบียน

๓. มโนกรรมที่ไม่มีความเบียดเบียน

ย่อมบริหารตนไม่ให้ถูกกำจัด ไม่ให้ถูกทำลาย ไม่มีความเสียหาย ไม่ถูกผู้รู้ติเตียน และ ประสพบุญเป็นอันมาก^{๓๐}

อัสตบรูษเป็นบุคคลที่เขลาไม่ฉลาดเจียมแหลมเชื่องง่าย ไร้หลักการและเหตุผลที่ดี งามจึงมักถูกชักชวนไปกระทำสิ่งที่ผิดโดยไม่รู้เท่าทัน กลายเป็นผู้ประพฤติดิฉินในบิดามารดา โดย ประการต่างๆ มิไม่เชื่อฟัง ทะเลาะวิวาทกับบุคคลในบ้าน หรือกับบิดาหรือมารดา บางครั้งอาจ ประทุษร้ายบิดาหรือมารดาให้ได้รับความเจ็บปวด บางคนอาจกระทำปิตุฆาต หรือมาตุฆาตได้เมื่อ ตนถูกความเหินผิดเข้าครอบงำ เช่น พระเจ้าอชาตศัตรู ผู้กระทำปิตุฆาต ในสมัยพุทธกาล แม้ต่อมา จะมีความเห็นถูกต้อง มีศรัทธา ได้รับธรรมจากพระพุทธเจ้าก็ไม่สามารถบรรลุธรรมได้เพราะ ผู้กระทำปิตุฆาตมาตุฆาตนั้นห้ามสวรรค์ ห้ามนิพพาน บุตรเช่นนี้เป็นคนที่กระทำให้ตนประสพ บาปอย่างมาก

^{๓๐} อ.จ.ติ. (ไทย) ๒๐ / ๘ - ๕ / ๑๔๖ - ๑๔๗.

ส่วนสัทบุรุษผู้ฉลาดเฉียบแหลมประพาศปฏิบัติถูกต้องในบิฑามารดา มีการเลี้ยงดูเป็นต้นโดยประการต่างๆ เป็นคนมีหลักการ มีเหตุผล และมีสติปัญญา ย่อมกระทำการที่ปราศจากโทษ บุคคลอื่นรู้แล้วสรรเสริญ เช่น สุวรรณสาม ผู้เลี้ยงบิฑามารดาที่ตาบอด แม้ถูกทำร้ายก็ได้รับการช่วยเหลือให้พ้นภัย แม้ในสังคมไทยบุคคลผู้มีความกตัญญูทวาทิที่โดดเด่นก็มีให้ประจักษ์ ผู้ตั้งตนอยู่ในความกตัญญูทวาทิ จึงประสบบุญ ความดีไม่น้อยเช่นกัน ความเป็นคนดีหรือไม่ดีนั้นใช้ความกตัญญูทวาทิเป็นเครื่องวัด หรือเครื่องหมายให้คนรู้ มีพระบาลีว่า นิमितฺตํ สาธุ รูปานํ กตญฺญูกตวาทิตา แปลความว่า ความกตัญญูทวาทิเป็นเครื่องหมายของคนดี การวัดบุตรธิดาว่าเป็นคนดีหรือไม่ดี จึงวัดที่การทำหน้าที่ตอบแทนคุณมารดาบิดา

๓) หน้าที่ของบุตรธิดาจะต้องปฏิบัติต่อมารดาบิดา ๕ ประการ

เนื่องด้วยบิฑามารดาเป็นผู้มีพระคุณต่อบุตรอย่างมากเหลือที่จะพรรณนาให้ครบถ้วนได้เริ่มต้นแต่ท่านทั้งสองเป็นผู้ให้กำเนิดชีวิตบุตรธิดาขึ้นมา ประคับประคองทะนุถนอมตั้งแต่อยู่ในครรภ์ จนกระทั่งคลอดออกมา บิฑามารดาก็เลี้ยงดูให้การเติบโตตามลำดับ ให้การศึกษา หาทรัพย์มรดกให้บุคคลผู้เป็นบุตรเมื่อทราบความเป็นบิฑามารดาว่าใช่เป็นได้โดยง่าย ต้องทำสิ่งต่างๆ มากมายต้องต่อสู้กับความทุกข์ยากลำบากนานาประการเพื่อบุตรธิดา ในการกระทำหน้าที่ของความ เป็นบิดาและบุญคุณยากลำบากนานาประการเพื่อบุตรธิดา ในการกระทำการบำรุงบิฑามารดาทั้งในเวลาที่ท่านยังมีชีวิตอยู่ ทั้งในเวลาเมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว การตอบแทนที่ถือเป็นหน้าที่ของบุตร ตามหลักจริยธรรมนั้น พระพุทธเจ้าทรงดำรัสไว้ใน สังคาลกสูตร ๕ ประการ คือ

๑. ท่านเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ
๒. จักทำกิจของท่าน
๓. จักดำรงวงศ์ตระกูล
๔. จักประพาศตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท
๕. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน^{๓๓}

๔) การเลี้ยงดูบิฑามารดา

การเลี้ยงดูบิฑามารดานั้นเป็นความจำเป็นอย่างยิ่งที่ผู้เป็นบุตรธิดาต้องกระทำ เพราะบิฑามารดาบำรุงเลี้ยงบุตรธิดาตั้งแต่ในครรภ์ กระทั่งคลอดออกมา แล้วบำรุงเลี้ยงด้วยน้ำนมจากอกด้วยข้าวปลา และอาหารนานาชนิดจนเจริญเติบโตเป็นผู้ใหญ่ ในขณะที่เดียวกันบิฑามารดาก็ชราทุกวัน ร่างกายอ่อนแอ เรี่ยวแรงถดถอยน้อยลงไปทุกขณะ จึงเป็นหน้าที่ของบุตรธิดาที่ต้องดูแลเอาใจใส่ท่านทั้งสองนั้นให้ดี โดยสามารถปฏิบัติได้ดังนี้

^{๓๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒.

๑. การเลี้ยงดูด้านร่างกาย

การเลี้ยงดูด้านร่างกาย ได้แก่ การอุปฐาก เอาใจใส่ดูแลท่าน ด้วยปัจจัย ๔ ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นต่อร่างกายได้แก่

๑) อาหาร จัดหาอาหารที่เหมาะสมกับวัย ที่บิดามารดาได้รับประทานได้ให้รับประทานอาหารที่มีรสเลิศ อาหารที่มีคุณค่าทางด้านโภชนาการ หรือที่ดีที่บุตรแสวงหาได้คอยดูแล ขณะรับประทานอาหารคอยพูดคุยสนทนาถามรสของอาหาร เป็นต้น เมื่อบิดามารดารับประทานเสร็จแล้วจึงเก็บภาชนะล้าง

๒) เสื้อผ้าเครื่องนุ่มห่ม จัดหาหรือซื้อให้ในโอกาสต่างๆ โดยเลือก เสื้อผ้าที่เหมาะสมกับวัย กับฤดูกาลเพื่อให้ร่างกายได้รับความสบายอบอุ่น เครื่องใช้ที่จำเป็นสำหรับบิดามารดา ต้องสะอาดเหมาะสมกับสภาพร่างกายของท่าน เวลาที่เสื้อผ้าสกปรกนำไปซักทำความสะอาดให้

๓) ยารักษาโรค คือ ดูแลเอาใจใส่ในสุขภาพอนามัยของท่าน นำไปตรวจเช็คร่างกาย นำไปพบแพทย์รักษาพยาบาลในคราวป่วยไข้ โดยไม่คิดว่าจะต้องสิ้นเปลืองเงินทองเท่าไร เพราะบิดามารดามีคุณค่าเหนือกว่าเงินทองหรือสิ่งใดๆ ทั้งปวง และต้องคอยเฝ้าดูแลบิดามารดาไม่ทอดทิ้งให้บิดามารดาว่าเหว่ ไม่พูดเสียงดัง ขณะท่านกำลังป่วยไข้ไม่สบาย เวลาบิดามารดาอาเจียน หรืออุจจาระปัสสาวะราดรดเสื้อผ้า ก็ต้องพยายามจัดล้างจัดซักอย่างไม่รังเกียจ หรือเปลี่ยนผ้าใหม่ให้ด้วยมือของตนเองด้วยความเต็มใจ ให้เหมือนกับที่มารดาบิดากระทำบุตรและธิดาสมัยยังเป็นทารก

๔) บ้าน หรือที่อยู่อาศัย จัดให้บิดามารดาอยู่ที่ดีๆ มีอากาศถ่ายเทสะดวก ไม่อับ สะอาด และจัดที่นอน บริเวณที่ท่านอยู่ให้ดีไม่ให้สกปรกหรือมากด้วยสิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ

การเลี้ยงดูด้านร่างกายด้วยปัจจัย ๔ เป็นความจำเป็น หากบุตรไม่ใส่ใจ ไม่เลี้ยงดูแล้วใครจะใส่ใจเลี้ยงดู ผู้เป็นบุตรจึงควรใส่ใจดูแลโดยสม่ำเสมอ แม้จะมีกิจธุระใดก็ต้องพยายามปลีกเวลามาดูแล ต้องหาโอกาสไปเยี่ยมเยียน ไม่รอโอกาส เพราะการรอโอกาสอาจไม่มีโอกาสก็ได้ บุตรบางคนรู้บุญคุณบิดามารดา แต่ไม่มีโอกาสได้กตเวทิตาการตอบแทน ต้องเสียใจ เพราะบิดามารดาได้จากโลกนี้ไปแล้ว เพียงการทำบุญอุทิศให้ไหนเลยจะชื่นใจเท่าการบำรุงดูแลในขณะที่บิดามารดายังมีชีวิตอยู่

ถ้าบุตรไม่ใส่ใจดูแลบิดามารดา ละเลยต่อบิดามารดาแล้ว คงดีสู้ไม่เท่าไม่ได้ มีคำกล่าวว่า “ไม่เท่าของคนเฒ่า ดีกว่าลูกเฒ่าอกตัญญู”^{๓๒} เพราะไม่เท่านั้นเป็นสิ่งช่วยผู้ที่ชราเวลาถูกใช้ไม่เท่ายันพื้นพุงกายลูกได้ ในคราวที่ชวนเชจะล้ม ใช้ไม่เท่ายันกันมิให้ล้มได้ หรือหากพลาดล้ม

^{๓๒} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๐๐/๒๔๕ - ๒๕๐.

ลงไปก็ยังใช้ไม้เท้ายันพื้นพยุงกายลุกขึ้นยืน และเดินต่อไปได้ ในที่นี้ยังคงสามารถใช้ไม้เท้าคำทางเดินไปได้ หากมีหลุมในหนทางที่เดินไป ไม้เท้ายังใช้วัดหรือหยั่งดูได้ ป้องกันมิให้พลาดพลั้งตกลงไปจนเกิดอันตราย หรือมีสิ่งกีดขวางกั้นทางเดิน ผู้ชรานัยน์ตามืดมัว มองอะไรไม่ค่อยเห็น ไม้เท้ายังช่วยบอกให้รู้ และสามารถหลบหลีกได้ แม้มีสัตว์ร้าย จะเข้ามาขบกัดทำร้ายไม้เท้ายังใช้ป้องกันและขับไล่สัตว์เหล่านั้นมิให้เข้ามาทำร้ายได้

ในการบำรุงเลี้ยงบิดามารดานั้นพระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า แม้บุคคลนั้นเป็นพระภิกษุก็ต้องเลี้ยงดู ในอรรถกถาเกสัชชกรณวัตถุ ตติยปาราชิกกล่าวว่า “ถ้าภิกษุนำมารดาไปยังวิหารปรนนิบัติอยู่หรืออย่าถูกต้องพึงทำบริกรรมทุกอย่าง พึงให้ของเกี่ยวข้องกับโรคด้วยมือตนเอง ส่วนบิดา ภิกษุพึงทำกิจทั้งหลายมีการให้อาบน้ำ และการนวด เป็นต้น บำรุงด้วยมือของตนเหมือนอย่างบำรุงสามเณร ฉะนั้น” แมื่อนามภิกษุบิดา (บิดาที่ภิกษุยังมีได้แต่ต้อง) ภิกษุให้แก่บิดามารดา ก็ไม่เป็นอาบัติ ไม่เป็นการยังสัทธาไทยให้ตกไปหรือไม่ให้เสียสัทธา ภิกษุให้สิ่งของของตนแก่บิดามารดาของตนโดยนำไปให้เอง หรือให้คนอื่นนำไปให้ก็ได้ หรือเรียก บิดามารดามารับเอง ใช้คนอื่นไปเรียกท่านให้มารับเอา ก็ได้ไม่เป็นอาบัติ^{๓๓}

ในอนุฎีกาวิมตินิโชนี กล่าวว่า ให้สิ่งของแก่บิดามารดาด้วยคิดว่า “ท่านทั้ง ๒ จักขายสิ่งเหล่านี้เลี้ยงชีพ” ย่อมควร เห็นได้ว่า การบำรุงเลี้ยงบิดามารดานั้น แม้บุตรเป็นภิกษุ ยังต้องกระทำ หากบิดามารดาปรารถนา หรือบิดามารดาไม่มีใครดูแลเอาใจใส่เลี้ยงดู ภิกษุสามารถนำบิดามารดาเลี้ยงดูเองได้ นำอาหาร และสิ่งของต่างๆ ที่ได้มาให้แก่บิดามารดาได้ ไม่เป็นอาบัติ

บิดามารดาผู้อนุเคราะห์ประชา ท่านเรียกว่า พรหม บุรพาจารย์และอาหุไนยบุคคลของบุตร เพราะเหตุนี้ บัณฑิตพึงน้อมสการ และสักการะบิดามารดานั้นด้วยข้าว น้ำ ผ้า ที่นอน การอบกลิ่น การให้อาบน้ำ และการล้างเท้าเพราะการปรนนิบัติบิดามารดานั้นบัณฑิตจึงสรรเสริญในโลกนี้เองเขาตายไปแล้วบันเทิงในสวรรค์^{๓๔}

ดังนั้น ทางด้านร่างกายนี้ บุตรธิดาพึงกระทำการตอบแทนบุญคุณบิดามารดาให้สมบูรณ์ตามศักยภาพ ความสามารถของตน บิดามารดาถือเป็นปูชนียบุคคลของบุตร ในฐานะผู้ให้กำเนิดและเลี้ยงดูมาแต่คลอดจนเติบโตใหญ่ บรรดาบุคคลและวัตถุที่ควรบูชา เป็นผู้มิอุปการคุณ ในฐานะเป็นบุพการี เป็นพระประจำตัวบุตร จัดเป็นเนืองนาคบุญของบุตร

อามิสบูชา คือ การบูชาด้วยวัตถุสิ่งของเครื่องยินดี ที่ให้ผู้รับการบูชา เกิดโสมมสันตปีติความอิ่มใจ เช่น บุตรระลึกถึงคุณของบิดามารดา และบูชาท่านด้วยดอกมะลิ หรือบูชาท่านด้วย

^{๓๓} พระสิริมังคลาจารย์, มงคลัตถทีปนิแปลเล่ม ๒, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๓๖, หน้า ๒๐๕ - ๒๑๒.

^{๓๔} อ.จ.พุทธ. (ไทย) ๒๐/๓๑/๑๘๓.

ปัจจัย ๔ ตามที่ท่านประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ อาหาร เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม ที่อาศัย และยาบำบัดโรค ที่คัดสรรแล้วว่าเหมาะสม

บุตรธิดาต้องเคารพบูชาบิดามารดาดังมีพุทธคำรัสตรัส ว่า กุลบุตรในโลกนี้สักการะเคารพ นับถือ บูชามารดาบิดาด้วยโศกทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียร เก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรง อาบเหงื่อต่างน้ำ ประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรมมารดาบิดา ผู้ได้รับการสักการะเคารพ นับถือ บูชาแล้ว ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรผู้อันบิดามารดาอนุเคราะห์แล้ว พึงหวังได้ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย^{๓๕}

๕) การเลี้ยงดูด้านจิตใจ

การบำรุงเลี้ยงทางจิตใจ คือ เลี้ยงหัวใจด้วยการประพฤติปฏิบัติตนเป็นบุตรดีที่ประทับใจ ประครองจิตใจของบิดามารดาให้มีโสมนัสอยู่เสมอ ไม่ให้ท่านต้องทุกข์ใจ ลำบากใจ ตรอมใจ หรือกระทำจิตใจ ของบิดามารดาให้หม่นหมองเพราะปัจจุบันบุตรบางคนประพฤติตนไม่ดี ไม่รักษาน้ำใจบิดามารดา เป็นคนเอาแต่ใจตน ไม่อยู่ในโอวาท ไม่รับฟังคำบอก คำเตือนของบิดามารดา แม้ในการเลี้ยงทางกายด้วยวัตถุต่างๆ นั้นต้องมีทางจิตใจเจืออยู่ด้วยตลอดเวลา ในขณะที่ปัจจัย ๔ ต้องให้ด้วยความเคารพ ด้วยรักษา ด้วยความรัก ด้วยการบูชา ดังนักปราชญ์กล่าวว่า

หากบุตรเพียงแต่เลี้ยงดูบิดามารดาด้วยให้อาหารอย่างเพียงพอ มีที่ให้อยู่อาศัย มีเสื้อผ้าให้สวมใส่ นำไปรักษายามเจ็บป่วย และมีความรัก แต่ปราศจากความรู้สึกรักเคารพและเชื่อฟังอย่างลึกซึ้งต่อบิดามารดา ความสัมพันธ์ที่เขามีต่อบิดามารดาจะไม่แตกต่างจากความสัมพันธ์ที่เขามีต่อสัตว์เลี้ยงในบ้าน^{๓๖}

การเคารพ และเชื่อฟังบิดามารดาจึงเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้บิดามารดาสบายใจภูมิใจ เป็นการบำรุงเลี้ยง ทางด้านจิตใจด้วย เพราะว่า บุตรที่ประเสริฐที่สุด คือบุตรที่เชื่อฟังคำสั่งสอนของบิดามารดา ประณิบัติบิดามารดา บุตรอาจจะแสดงอาการดื้อรั้นอย่างสุภาพเป็นบางครั้ง แต่ถ้าเห็นว่าการเห็นของตนถูกละเลย ก็ควรจะแสดงความเคารพเชื่อฟังบิดามารดาต่อไป อย่าได้แสดงความไม่สุภาพออกมาเป็นอันขาด ไม่ว่าบิดามารดาจะทำให้ได้รับความกระวนกระวายใจหรือความทุกข์ยากใจ อย่างไรก็ตาม ควรเอาใจใส่ดูแลบิดามารดา โดยไม่บ่นหรือพ้อว่าทำไมไม่ได้ออกมา

ปฏิบัติบูชา คือ การบูชาด้วยการปฏิบัติต่อบิดามารดาด้วยดี มีแสดงความเคารพ เชื่อฟัง ขยัน ไม่คือ ดำรงตนอยู่ในโอวาทของท่าน เสริมสร้างตนให้มีคุณธรรมสูงขึ้น มากขึ้น ปฏิบัติตนดี ไม่ประพฤติ สิ่งที่เกี่ยวข้อง นับเป็นการปฏิบัติบูชา ในพรหมกสูตรพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

^{๓๕} อก.ปญจก. (ไทย) ๒๒ / ๕๘ / ๑๐๕ - ๑๐๖.

^{๓๖} วุฒิชัย มูลศิลป์ และจันทน์ อธิวัฒน์สิทธิ์, จรรยาสุภาพชนในทัศนะของขงจื้อและปราชญ์ท่านอื่น ๆ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ต้นอ้อย, ๒๕๓๒), หน้า ๑๘.

ภิกษุทั้งหลาย บุตรของสกุลใดบูชาบิดามารดาในเรือนตน สกุลนั้นชื่อว่ามิพรหม.. มิบุรพเทพ มิบุรพาจารย์..มีอาหุไนยบุคคล^{๓๓}

บุตรพึงเข้าใจว่าสกลกายของตน ที่เป็นอย่างนี้เนื่องมาจากบิดามารดา ส่วนตัวของเราแท้ มีแต่วิญญาณจิตที่เรียกว่าปฐิสันธิจิต กับกุศลอกุศลเป็นผู้อุปถัมภ์ให้ประณีต และไม่ประณีตเท่านั้น ตัวของเราชาตินี้ต้องถือเอาความว่า แบ่งมาจากบิดามารดา มาเป็นสกลกายของตนตามธรรมเนียมจนถึงคลอด เมื่อคลอดมาแล้ว ยังต้องดื่มน้ำนมของมารดา บำรุงร่างกายของตนเจริญขึ้นตามลำดับ ในสมัยยังหาเลี้ยงตนเองไม่ได้ ต้องอาศัยบิดามารดาเลี้ยงชีวิต สกลกายนี้จึงเนื่องอยู่กับบิดามารดา ให้เห็นว่าบิดามารดามีอยู่ในตนตลอดเวลา ส่วนที่แบ่งให้เราแล้วตัวเรายังมีอยู่ตราบใด ก็ชื่อว่าท่านยังอยู่ตราบนั่น อย่จะทุกส่วนของร่างกาย บุตรธิดานั้น ได้มาจากบิดามารดา ซึ่งคำนวณค่าไม่ได้ แม้ดวงตาข้างหนึ่ง หากมีคนให้เราถึงแสนบาท เชื่อว่าเป็นบุตรธิดาไม่กล้าขายนั้น คือ บิดามารดาให้สิ่งที่มีค่าที่สุด กระทั่งประมาณด้วยราคาไม่ได้ ถ้าผู้ที่เป็นบุตรธิดาคิดไว้อย่างนี้ การอุปฐากถือกุศลบิดาด้วยอามิส และการปฏิบัติ ก็จักไม่รังเกียจและจักไม่กล้ากระทำความชั่ว เพราะเห็นแก่บิดามารดา การไม่ทำความชั่ว ชื่อว่าเป็นการบูชา บิดามารดาด้วยการปฏิบัติบูชา ลักษณะการบูชา มีอยู่ ๔ ประการ คือ^{๓๔}

๑) สักการะเคารพ สักการะนี้ในความหมายของภิกษุ คือ การทำดี การแสดงภิกษุสุภาพ เช่นไม่แสดงอาการเดินกระเทาะเท้าใส่ กล่าววาจาสุภาพ ไพเราะ นุ่มนวลแฝงด้วยความเคารพ และใจสุภาพ คือไม่แสดงอาการปิ่นปึงใส่ หรืออารมณ์ไม่ดีกับท่าน มีความรู้สึกที่ดีงามเคารพบิดามารดา

๒) ครุการะ หมายถึงความรักความห่วงใย บุตรที่ความรักความห่วงใยในบิดามารดา พยายามรักษาน้ำใจ กระทำตนให้เป็นທີ່เบาใจของบิดามารดา ประพฤติตนให้เป็นคนว่าง่ายสอนง่าย อยู่ในโอวาทของบิดามารดา

๓) มานนา แปลว่า ความนับถือ ยกย่องเชิดชู คือ มีภิกษุวาจาที่ดีงาม ประพฤติตนยกย่องเชิดชูรักใคร่ยำเกรงบิดามารดา ไม่ดูหมิ่นเหยียดหยาม ไม่นินทา ไม่ทะเลาะโต้เถียงบิดามารดา คือกล้าที่จะบอกกับบุคคลอื่นว่า บุคคลนี้เป็นบิดามารดาของตน

๔) วันทนา การเคารพ กราบไหว้และชมเชย ท่านกล่าวว่าชมเชยคุณความดีของบิดามารดา คือกล้าที่จะกล่าวหรือพรรณนาคุณงามความดีของบิดามารดา

^{๓๓} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐ / ๓๑ / ๑๘๓.

^{๓๔} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมชโร), มงคลยอดชีวิต, (กรุงเทพมหานคร: องค์การคำคุณฐา), หน้า ๖๕.

๖) การเลี้ยงดูด้านทฤษฎีสติปัญญา

การตอบแทนพระคุณของบิดามารดาได้นั้น ในชั้นที่สูงที่สุด ทางพระพุทธศาสนายกย่อง คือ พยายามเปลี่ยนทัศนคติของบิดามารดาที่เป็นมิจฉาทิฐิให้เป็นสัมมาทิฐิ คือ จากความเห็นผิดมาสู่ความเห็นถูกต้อง ดังนี้

ส่วนบุคคลใดให้มารดาและบิดาผู้ไม่มีศรัทธา สมาทาน ตั้งมั่นดำรงอยู่ในสัทธาสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยศรัทธา) ให้บิดามารดาผู้ทุศีล สมาทาน ตั้งมั่นดำรงอยู่ในศีลสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยศีล) ให้มารดาและบิดาผู้ตระหนี่ สมาทาน ตั้งมั่น ดำรงอยู่ในจาคสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยการเสียสละ) ให้มารดาและบิดาผู้ไม่มีปัญญาสมาทาน ตั้งมั่น ดำรงอยู่ในปัญญาสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยปัญญา) ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นแล การกระทำอย่างนั้นชื่อว่าอันบุตรได้ทำและทำตอบแทนแก่มารดาและบิดา^{๓๕}

บิดามารดาที่เป็นสัมมาทิฐิ มีสติ มีปัญญายู่แล้วให้มีโอกาสในการประพฤติธรรมให้ยิ่งขึ้นไป ให้บิดามารดามีศรัทธา ศีล จาคะ และปัญญา เพราะเมื่อบิดามารดาถึงธรรมด้วยปัญญามีธรรมที่พึง ไม่สร้างกรรมชั่วด้วยตนเอง ย่อมเป็นการปิดทางแห่งอบายภูมิ คือ แม้สิ้นชีวิตก็ไม่ไปเกิดในอบายภูมิ ๔ มินรก เปต อสุรกาย และสัตว์เดรัจฉาน แต่จะเลื่อนชั้นตนเองเป็นอริขณ เป็นพระอริยบุคคลพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง ด้วยการพยายามให้บิดามารดาดำรงอยู่ในฐานะ อย่างนี้ บุตรจึงเชื่อว่าเป็นการตอบแทนที่แท้จริง

การตอบแทนที่ดีอีกวิธีหนึ่ง คือ ในสังคมชาวพุทธโดยเฉพาะสังคมไทยพุทธ บิดามารดาที่มีบุตรชายก็หวังว่าจะได้บวชในพระศาสนา การบวชนี้เป็นการช่วยปิดทางอบายให้บิดามารดาเพราะพระลูกชายได้ศึกษาธรรมแล้วนำมาแสดงแนะนำบิดามารดาให้ละเว้นจากอกุศลธรรมต่างๆ ดำเนินชีวิตไม่ผิดพลาดเคลื่อนไปจากธรรม เป็นการชักชวนบิดามารดาให้มีศีล มีธรรม ซึ่งจะปิดทางอบายได้ด้วยการกระทำดีอันเป็นที่พึงของบิดามารดา

อนึ่ง การบวชนั้นเชื่อว่าเป็นการกระทำคนให้เป็นคนดี เมื่อบุตรนั้นเป็นคนดี บิดามารดาย่อมเบาใจ เย็นใจเหมือนได้ขึ้นสวรรค์ การกระทำตัวของบุตรให้เป็นคนดีที่สุด จนกระทั่งเป็นผู้บริสุทธิ สะอาดหมดจดจากกิเลส สำเร็จเป็นพระอริยบุคคล ก็เชื่อว่าตอบแทนบุญคุณของบิดามารดาได้ เพราะเนื้อตัวของเรานี้ล้วนเป็นของที่ได้มาจากบิดามารดาทั้งสิ้น

วิธีการตอบแทนบิดามารดา คือ

๑. การเลี้ยงดูด้านร่างกาย เป็นการเลี้ยงดูด้วยปัจจัย ๔ มี อาหาร เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม บ้านที่อยู่อาศัย และยามเจ็บป่วยดูแลเอาใจใส่นำไปพบแพทย์เพื่อรักษาพยาบาล ฝ้าดูแลยามป่วยใช้เป็นต้น

^{๓๕} อจ.พุก. (ไทย) ๒๐/๓๔/๗๘.

๒. การเลี้ยงดูด้านจิตใจได้แก่ การประพาศดินอยู่ในโอวาทมีโอวาทมีความพยายามอดทนเชื่อฟังคำสั่งสอนบิดามารดา ขยันปฏิบัติตาม เคารพกราบไหว้ สักการบูชาบิดามารดาด้วยความเต็มใจ ไม่คือกระด้าง ไม่สร้างปัญหาให้บิดามารดาต้องทุกข์ใจ รู้จักใช้วาจาให้บิดามารดาสุขใจสบายใจ

๓. การเลี้ยงดูด้านทฤษฎีสติปัญญา ด้วยการเชิญชวนบิดามารดาให้ประพาศธรรมให้มีศรัทธา มีศีล มีจาคะ และมีปัญญาแก้ความทุกข์ ความเศร้าหมองของจิตใจ ได้เชิญชวนบิดามารดาให้เป็นผู้เข้าถึงธรรม เป็นพระอริยบุคคลพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง หรือบุตรธิดานั้นกระทำตนเองให้เข้าถึงธรรม บริสุทธิสะอาดหมดจดจากกิเลส สำเร็จเป็นพระอริยบุคคลด้วยตนเอง เชื่อว่าเป็นการตอบแทนบิดามารดาที่ดีที่สุด

๑). การช่วยทำกิจธุระของบิดามารดา

บุตรธิดาต้องเอาใจใส่ในกิจธุระของบิดามารดาประหนึ่งว่าเป็นงานของตนเอง ช่วยทำงานของท่านให้เท่ากับงานของตนเอง การงานอะไรเป็นธุระของบิดามารดาที่จะช่วยได้ ไม่ควรปล่อยให้บิดามารดาทำเอง บุตรธิดาต้องทำแทน แม้งานบางอย่างพอจะทำเองได้ ก็ให้ยินดีทำ อย่าให้ถึงกับให้ท่านออกปากใช้ หรือเมื่อบิดามารดาใช้ก็รับทำด้วยความยินดี ไม่ผัดผ่อนว่าเดี๋ยวก่อน รอก่อน เป็นต้น และกระทำให้ถูกต้อง สะอาด เรียบร้อย ไม่ฝืนใจ หรือกระทำอย่างเสียไม่ได้ เพราะการกระทำเช่นนั้นจะกลายเป็นโทษ บุตรธิดาต้องเอาใจใส่ในกิจธุระของบิดามารดาดังรากไม้ ังคภูเข ไม้ที่ทอดยอกับอุปสรรคที่จะเข้ามาขวางทำให้จิตใจไม่มั่นคง คือ เป็นผู้พร้อมที่จะแบ่งเบาระความเหนื่อยยากของบิดามารดาตลอดเวลา

๑. กิจภายในบ้าน ช่วยแบ่งเบาระหน้าที่ของบิดามารดาภายในบ้านกิจหน้าที่เช่นนี้ บุตรธิดา ต้องพยายามช่วยท่านทำงานตามสมควรแก่กำลังของตนเอง เช่น เมื่อยังเป็นเด็ก เมื่อกลับจากโรงเรียน ก็ควรช่วยบิดามารดากวาดบ้าน ถูเรือน รดน้ำต้นไม้ ปรุงอาหาร ซักผ้า ล้างถ้วยชาม หรือ กรอกน้ำใส่ตู้เย็น ล้างห้องน้ำ เป็นต้น ตามสมควรแก่กรณีที่เราพอจะทำได้

เมื่อโตแล้วก็ช่วยทำงานที่หนักหรือภาระสำคัญๆ ต่อไป คืองานใดๆ ที่เป็นภาระของบิดามารดาแล้ว ต้องพยายามทำทุกอย่าง คือ ต้องถือว่าเป็นหน้าที่ที่เราต้องกระทำแทนท่านโดยตรง ไม่ประพาศดินเป็นคนขี้เกียจ เช่น บิดามารดาให้ทำงานสิ่งนี้ไม่ทำหรือยังทำไม่เสร็จ หนีไปเที่ยวเสีย เห็นแก่ความสุข ความสำราญของตนอย่างเดียว ไม่ช่วยเหลือบิดามารดานั้นเป็นสิ่งที่ไม่ควรปฏิบัติ

๒. กิจภายนอกบ้าน หมายถึงหน้าที่การงานที่ต้องกระทำนอกบ้าน ได้แก่ อาชีพที่ต้องออกไปกระทำนอกบ้าน หรือกิจที่เป็นสาธารณะประโยชน์กิจบางอย่างบุตรธิดา ไปช่วยได้ กิจ

บางอย่างไม่สามารถไปช่วยได้ ทั้งนี้ย่อมขึ้นอยู่กับความเหมาะสมในกิจนั้นๆ หรือกิจที่เป็นอาชีพ เช่น ค้าขาย เป็นต้น บุตรธิดาไม่เป็นคนดูดาในกิจต่างๆ เช่นนี้ บิดามารดาย่อมสบายกายสุขใจ

๓. ไม่เพิ่มภาระให้บิดามารดาหนักใจ บิดามารดานั้นเป็นผู้ที่มีภาระหน้าที่การงานมากอยู่แล้ว ทั้งการงานภายในบ้าน อีกทั้งการงานที่ต้องไปกระทำนอกบ้าน ซึ่งเป็นการหารายได้มาจุนเจือครอบครัว สร้างฐานะทรัพย์สมบัติไว้ให้บุตร หากว่าบุตรประพฤติไม่เรียบร้อยเป็นคนเกรงไม่ใส่ใจในการศึกษาพัฒนาตนเองให้มีความรู้มีศักยภาพ ไม่สนใจโอวาทการกล่าวสอนของบิดามารดา ไม่นำโอวาทคำสั่งสอนนั้นมาประพฤติปฏิบัติ บอกกล่าวไม่ค่อยได้นั้น ย่อมเป็นที่หนักใจเป็นภาระที่หนักอกของบิดามารดา ประสิทธิภาพในการทำงานของบิดามารดาลดลง รายได้ย่อมน้อยลงไปด้วย ยิ่งบุตรไม่รู้จักประหยัด ใช้จ่ายไม่รู้จักประหยัด ยิ่งเป็นภาระ และเป็นปัญหาที่หนักใจของบิดามารดา ประสิทธิภาพในการทำงานของบิดามารดาลดลง รายได้ย่อมน้อยลงไปด้วย ยิ่งบุตรไม่รู้จักประหยัด ใช้จ่ายฟุ่มเฟือยด้วยแล้ว ยิ่งเป็นภาระ และปัญหาที่หนักใจของบิดามารดา

ดังนั้น บุตรจึงควรช่วยทำกิจธุระของบิดามารดา ทั้งภายในบ้าน ภายนอกบ้าน ด้วยความสมัครใจ ตามกำลังและสติปัญญาของตน เป็นการแบ่งเบาภาระของบิดามารดา มีความยินดีเมื่อบิดามารดาใช้งาน และไม่ควรกระทำตนให้เป็นภาระที่หนักใจให้กับบิดามารดา เป็นบุตรที่เชื่อฟังโอวาท ประพฤติปฏิบัติตาม ไม่คือกระด้างต่อบิดามารดาเพียงเท่านี้ก็ถือว่าเป็นการช่วยกิจธุระของบิดามารดา

๒) การดำรงวงศ์สกุล

การดำรงวงศ์สกุลหรือวงศ์ตระกูลคำว่าตระกูลนี้ในปัจจุบันมีคำที่เข้าใจง่ายๆ คือ นามสกุล ซึ่งเป็นตัวบ่งชี้ว่า บุคคลนั้นสืบเชื้อสายมาจากวงศ์ตระกูลใด จึงเป็นความประสงค์อันสำคัญของบิดามารดาที่ได้พยายามเลี้ยงบุตรให้ดีที่สุดเท่าที่จะทำได้ ด้วยความมุ่งหมาย ว่าบุตรธิดาจะรักษานามสกุล เกียรติยศชื่อเสียงของวงศ์ตระกูลให้คงอยู่มิให้เสียหาย และบุตรธิดาจะปกครองทรัพย์สมบัติวงศ์สกุลต่อไป วงศ์สกุลเป็นที่นับถือกัน ผู้ที่ต้องการบุตรธิดาก็เพื่อให้สืบวงศ์สกุล พวกพราหมณ์ถือกันเป็นข้อสำคัญว่า ถ้าใครไม่มีบุตรชายเป็นบาปมากชาวจีนก็เช่นกัน ต้องการบุตรชายเอาไว้สืบแซ่ หรือเชื้อสาย บุตรธิดาจึงต้องรักษาวงศ์ตระกูลให้ตั้งมั่นอยู่ยั่งยืนมีความเจริญรุ่งเรือง บุตรธิดาพึงคำนึงถึงความมุ่งมั่นปรารถนา ความยากลำบากของบิดามารดาที่ได้รักษาวงศ์ตระกูลให้ยืนยาวมาจนถึงรุ่นของตน บิดามารดาใช้ชีวิตอย่างถูกต้องดำรงตนอยู่ในธรรม บุตรธิดาต้องเดินตามการดำเนินชีวิตของบิดามารดานั้น เพื่อไปสู่จุดมุ่งหมายอันดีงามของชีวิต เรียกว่าเดินตามทางของผู้ใหญ่ ซึ่งเป็นการสืบทอดต่อเชื้อสายวงศ์สกุลแห่งความดีมิให้หายขาด บุตรธิดาต้องพยายามทำความดีตามแบบอย่างบิดามารดาที่ได้ประพฤติ นำเอาการประพฤติปฏิบัติที่ถูกต้องของบิดามารดา หรือของบรรพบุรุษมาศึกษามาเป็นบรรทัดฐานใช้ในชีวิตประจำวันของตน

๑. ความสมบูรณ์ด้วยวัตถุสมบัติ

บุตรต้องสืบต่อวงศ์ตระกูลไว้มิให้ล้มละลายในช่วงของตน โดยไม่ทำลายทรัพย์มรดกที่มีประจำวงศ์สกุล ที่บรรพบุรุษได้สร้างสมมา รวมทั้งรักษาและการกระทำให้เพิ่มทวีคูณขึ้นด้วย เว้นจากเหตุที่ทำให้ตระกูลตั้งอยู่ได้ไม่นาน

๑. เหตุที่ทำให้ตระกูลเสื่อม ตั้งอยู่ได้ไม่นาน ๔ ประการ

๑. ไม่แสวงหาพัสดุที่หายแล้ว

๒. ไม่ซ่อมแซมพัสดุที่เก่าคร่ำคร่า

๓. ไม่รู้จักประมาณในการบริโภค

๔. ตั้งสตรีหรือบุรุษทุศีลให้เป็นใหญ่ในเรือน^{๔๐}

พระผู้มีพระภาคยังตรัสต่อไปถึงเหตุแห่งความเจริญ และความมั่นคงแห่งวงศ์ตระกูลว่า ภิภุชทั้งหลาย ตระกูลใดตระกูลหนึ่งถึงความเป็นใหญ่ในโลกทรัพย์แล้ว ย่อมตั้งอยู่ได้นาน เพราะสาเหตุ ๔ ประการ หรือสาเหตุใดสาเหตุหนึ่ง ๒ เหตุที่ทำให้ตระกูลเจริญตั้งอยู่ได้นานประกอบด้วย

๑. แสวงหาพัสดุที่หายไป

๒. ซ่อมแซมพัสดุที่เก่าคร่ำคร่า

๓. รู้จักประมาณในการบริโภค

๔. ตั้งสตรีหรือบุรุษมีศีลให้เป็นใหญ่ในเรือน^{๔๑}

ฉะนั้น บุตรทุกคนจึงควรทำตนเป็นบุตรที่ดีธำรงรักษาสมบัติของตระกูลไว้ และกระทำให้ดียิ่งขึ้นๆ ขึ้นไปอีก เช่น ตระกูลเคยมีไร่นาทรัพย์สมบัติอย่างไร บุตรรักษาไว้ได้ไม่เสียหายหรือหมดไปอย่างไรประโยชน์ และเพิ่มเติมเสริมสร้างให้เจริญงอกงามเพิ่มพูนขึ้นไป

๒. ความสมบูรณ์ด้วยธรรม

ธรรมสมบัติเป็นคุณธรรมประจำตระกูลที่เคยประพฤติปฏิบัติสืบต่อกันมา เป็นเกียรติเป็นชื่อเสียงที่ดั่งามของวงศ์ตระกูล ถือว่าเป็นทรัพย์ภายใน เป็นอริยทรัพย์ เป็นทรัพย์อันประเสริฐติดตัวอยู่ภายในใจ มีคุณค่ามากกว่าทรัพย์ภายนอก เช่น แก้วแหวน เงินทอง เป็นต้น เพราะโจรหรือผู้อื่น ลักขโมยแย่งชิงไปไม่ได้ ไม่สูญหายไปด้วยภัยอันตรายต่างๆ ทำใจให้ไม่ให้อ้างว้างยากจน และทำให้เป็นคน ประเสริฐอย่างแท้จริง เรียกว่า อริยทรัพย์มี ๗ ประการ คือ

๑) สัทธาณะ (ทรัพย์คือศรัทธา)

๒) สीलธนะ (ทรัพย์คือศีล)

๓) หิริธนะ (ทรัพย์คือหิริ)

^{๔๐} อญ.จตุกก. (ไทย) ๒๑ / ๒๕๘ / ๓๗๕.

^{๔๑} อญ.จตุกก. (ไทย) ๒๑ / ๒๕๘ / ๓๗๖.

๔) โอดตัปปะระณะ (ทรัพย์คือโอดตัปปะ)

๕) สุตระณะ (ทรัพย์คือสุตะ)

๖) จาคะระณะ (ทรัพย์คือจาคะ)

๗) ปัญญาณะ (ทรัพย์คือปัญญา)^{๔๒}

วงศ์ตระกูลที่จะดำรงอยู่ได้นานนั้น จำต้องอาศัยความสามัคคีแห่งญาติพี่น้อง ที่มีความรักใคร่กลมเกลียวกันเป็นปึกแผ่นแน่นหนาประดุจดังความหนาทึบแห่งกอไผ่ที่มีหนามแฉะล้อมอยู่รอบข้าง วงศ์สกุลจึงควรมีความรัก และสามัคคีกันในหมู่ญาติพี่น้อง ทุกคนหันหน้าเข้าปฏิบัติดีต่อกัน ผู้อ่อนวัยกว่าด้วยลาภยศ หรืออำนาจวาสนา ก็ไม่หยิ่งอวดดีทะนงตน คงเคารพญาติ ผู้มีวัยเสมอกันก็นับถือกันให้สมกับชั้นฐานะวัย หรือผู้ที่เป็นใหญ่กว่าก็แสดง อหยาศัยไมตรีแก่น้องๆ และญาติผู้น้อย ซึ่งแต่ละฝ่ายรักสามัคคีกันก็เป็นการสืบวงศ์สกุลให้ดำรงมั่นคงอยู่ดังเดิมได้

๓. การประพัตติตน ให้สมควรได้รับทรัพย์มรดก

บุตริชาต้องประพัตติตนเป็นดีให้เหมาะสมกับความเป็นทายาทที่จะรับทรัพย์มรดกของวงศ์ตระกูลและรักษาทรัพย์ทรัพย์นั้นไว้ให้ได้ เพราะเมื่อบุตริชาประพัตติตน เป็นพลเมืองดี มีวิริยะอุตสาหะ ในการประกอบอาชีพโดยสุจริตชอบธรรม ไม่หลงใหลในอบายมุข อันเป็นทางแห่งความเสื่อมของทรัพย์สมบัติ และเป็นที่ตั้งแห่งการล่มสลายของวงศ์สกุลแล้ว บิดามารดาย่อมยินดีมอบทรัพย์มรดกให้ ถ้าบุตริชาหลงในอบายมุข บิดามารดาอย่าหวังใจไม่หลงที่มอบทรัพย์มรดกให้ เพราะกลัวความเสื่อมสลายแห่งทรัพย์สมบัติที่สะสมไว้ อยาามุขนั้นมีอยู่ ๖ ประการคือ^{๔๓}

๑) ดื่มน้ำเมา ดิตสิ่งเสพติดชนิดต่างๆ และทำให้เกิดโทษอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท ๖ ประการคือ

(๑) เสียวทรัพย์ทันตาเห็น

(๒) ก่อการทะเลาะวิวาท

(๓) เป็นบ่อเกิดแห่งโรค

(๔) เป็นเหตุให้เสียชื่อเสียง

(๕) เป็นเหตุให้ไม่รู้จักอาย

(๖) เป็นเหตุทอนกำลังปัญญา^{๔๔}

^{๔๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๐/๓๓๐ – ๓๓๑.

^{๔๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๔/๒๐๒.

^{๔๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๔/๒๐๒ - ๒๐๓.

๒) เกี่ยวกลางคือ ความเสื่อม และเสียหายจากอบายมุขย่อมเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้หลงใหล
นั้น มีโทษในการประกอบเนื่องๆ ซึ่งการเที่ยวไปในตรอกหรือตามแหล่งสถานบันเทิง ต่าง ๆ ใน
กลางคืน ๖ ประการ คือ

- (๑) เชื่อว่าไม่คุ้มครอง ไม่รักษาดน
- (๒) เชื่อว่าไม่คุ้มครอง ไม่รักษานูตรกรรยา
- (๓) เชื่อว่าไม่คุ้มครอง ไม่รักษาทรัพย์สมบัติ
- (๔) เป็นที่สงสัย ของคนอื่นด้วยเหตุต่าง ๆ
- (๕) มักถูกใส่ร้ายด้วยเรื่องไม่เป็นจริง
- (๖) ทำให้เกิดความลำบากมากหลายอย่าง^{๔๕}

๓) เกี่ยวดูการละเล่น ก่อให้เกิดโทษในการเที่ยวดูมหรสพการเล่นต่าง ๆ ๖ ประการคือ

- (๑) มีรำที่ไหนไปทีนั้น
- (๒) มีขับร้องที่ไหน ไปทีนั้น
- (๓) มีการประโคมที่ไหน ไปทีนั้น
- (๔) มีเสภาที่ไหน ไปทีนั้น
- (๕) มีบรรเลงที่ไหน ไปทีนั้น
- (๖) มีเถิดเทิงที่ไหน ไปทีนั้น^{๔๖}

๔) เล่นการพนัน ก่อให้เกิดโทษในการประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งการพนันเป็นที่ตั้งแห่งความ
ประมาท ๖ ประการคือ

- (๑) ผู้ชนะย่อมก่อเวร
- (๒) ผู้แพ้ย่อมเสียทรัพย์ที่เสียไป
- (๓) เสียทรัพย์ทันตาเห็น
- (๔) ถ้อยคำที่เป็นพยานในศาล ก็เชื่อถือไม่ได้
- (๕) ถูกมิตรอำมาตย์ ดูหมิ่น

(๖) ไม่มีใครประสงค์แต่งงานด้วย เพราะเห็นว่าชายผู้นี้เป็นนักเลงการพนัน ไม่
สามารถจะเลี้ยงดูภรรยาได้^{๔๗}

^{๔๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๓/๒๐๓.

^{๔๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๓/๒๐๓-๒๐๔.

^{๔๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๓/๒๐๔.

๕) คบคนชั่วเป็นมิตร ก่อให้เกิดโทษในการประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งการคบคนชั่วเป็นมิตร

๖ ประการ คือ

- (๑) เขามีนักเลงการพนันเป็นมิตรสหาย
- (๒) เขามีนักเลงเจ้าชู้เป็นมิตรสหาย
- (๓) เขามีนักเลงเหล้าเป็นมิตรสหาย
- (๔) เขามีคนหลอกลวงเป็นมิตรสหาย
- (๕) เขามีคนโกงเป็นมิตรสหาย
- (๖) เขามีโจรเป็นมิตรสหาย^{๔๘}

๖) เกียจคร้านทำงาน ก่อให้เกิดโทษในการประกอบเนื่อง ๆ ๖ ประการ คือ

- (๑) มักอ้างว่า หนาวเกินไป แล้วไม่ทำงาน
- (๒) มักอ้างว่า ร้อนเกินไป แล้วไม่ทำงาน
- (๓) มักอ้างว่า เวลาเย็นเกินไป แล้วไม่ทำงาน
- (๔) มักอ้างว่า เวลายังเช้าเกินไป แล้วไม่ทำงาน
- (๕) มักอ้างว่า หิวเกินไป แล้วไม่ทำงาน
- (๖) มักอ้างว่า กระจายเกินไป แล้วไม่ทำงาน^{๔๙}

เมื่อบุตรธิดาหลักห่างจากอบายมุข เว้นความชั่ว ทำความดี รู้สิ่งที่เป็นคุณเป็นโทษ ปฏิบัติตนแต่ในทางที่ดีอยู่ในโอวาทเชื่อฟังคำสั่งสอนของบิดามารดา นับว่าเป็นบุตรธิดา ที่ประเสริฐ ท่านก็เบาใจและบิดามารดา ยังหวังให้บุตรธิดารู้จักประหยัศทรัพย์ที่หามาได้ ให้ใช้จ่ายแต่พอเหมาะพอควร บิดามารดาก็ปลอบปลื้มโสมนัส อบอุ่นใจได้ว่า บุตรธิดาของเราจะสามารถปกครองทรัพย์มรดกได้ จึงมอบทรัพย์มรดกให้เป็นทายาทสืบวงศ์สกุลต่อไป

๔. เมื่อบิดามารดาล่วงลับไปแล้วทำบุญอุทิศให้

เมื่อบิดามารดาสิ้นชีวิตไปแล้ว หน้าที่ของบุตรธิดาต้องทำบุญอุทิศให้ ความตายนี้เป็นไปตามธรรมดาของสังขาร บุตรธิดาไม่ควรแต่จะเศร้าโศกเสียใจร้องไห้รำพัน กระทั่งไม่มีจิตใจทำมาปณกิจของบิดามารดา ควรจะระงับความทุกข์ใจ เพราะเหตุนี้ บุตรธิดาควรพิจารณาให้เห็นความจริงว่าบิดามารดาต้องตายไปตามธรรมดา ชีวิตของคนทุกคนที่เกิดมาต้องตายทั้งสิ้น ปู่ย่าตายาย ทวดของเราทุกคนล้วนแต่ตายทั้งสิ้น และบุคคลเหล่านั้น ก็ได้เอาอะไรไปเลย แม้สิ่งที่ท่านรักดังดวงใจท่านก็เอาไปไม่ได้ แม้ตัวเราเองก็เช่นเดียวกันในไม่ช้าก็ต้องตายไปอีกเช่นเดียวกับบิดามารดา หน้าที่ของบุตรธิดา เมื่อบิดามารดาสิ้นชีวิตไปแล้วต้องทำบุญกุศลอุทิศผลบุญนั้น ๆ ไปให้แก่

^{๔๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๗/๒๐๔ - ๒๐๕.

^{๔๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๗/๒๐๕.

บิดามารดาเท่านั้น เพราะจะทำการอื่นก็ไม่ถูก ไม่ควร ด้วยว่าบิดามารดาไม่มีชีวิตเสียแล้ว จะบำรุงอะไร ไม่ได้ทั้งสิ้น นักปราชญ์กล่าวไว้ว่า บุญกุศลที่อุทิศไปให้เท่านั้น หากท่านได้มีโอกาสรับแล้ว อนุโมทนา ก็จะสำเร็จประโยชน์เป็นความสุขความเจริญแก่บิดามารดาผู้สิ้นชีวิตไปแล้วได้

บุตรธิดาจึงต้องไม่ลืมบิดามารดา เมื่อท่านล่วงลับไปแล้วบุตรธิดาควรรับภาระหน้าที่ต่างๆ เริ่มตั้งแต่จัดงานประกอบพิธีบำเพ็ญกุศลศพ กระทั่งที่สุดคือการปลงศพตามประเพณีของศาสนาที่ตนศรัทธา นับถือ จากนั้นก็ควรหาโอกาสกระทำทักษิณาทานถึงบิดามารดา ในพิธีกรรมที่สำคัญๆ ที่บรรพบุรุษนำปฏิบัติมา พิธีทำบุญในเทศกาลสงกรานต์ พิธีทำบุญครบรอบ ๕๐ วัน ๑๐๐ วัน พิธีทำบุญอัฐิ พิธีทำบุญประจำปี พิธีทำบุญเทศกาลสารทไทย พิธีทำบุญเทศกาลอื่นๆ ตามประเพณีท้องถิ่น

การทำบุญอุทิศผู้ที่ล่วงลับไปแล้วนี้ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ปุพพะเปตะพลี และญาติพลี ต้องทำบุญบังสุกุลกรวดน้ำอุทิศส่วนบุญกุศลไปให้บุคคลที่ล่วงลับไปแล้ว การทำบุญอุทิศให้บิดามารดานี้เป็นหน้าที่ของบุตรและธิดาทุกคนการบำรุงบิดามารดาจากโลกนี้ไปแล้วจึงคิดถึงอุปการคุณอยากตอบแทน เมื่อถึงเวลาเช่นนี้ผู้ไม่เลียดูบิดามารดาย่อมเสียใจ ย่อมเดือดร้อนภายหลังว่า เราสามารถพอที่จะเลียดูบิดามารดาผู้แก่ชราได้ก็มีได้เลียดูท่าน และในโศกนั้นชาดกกล่าวไว้ว่า

เพราะเหตุนี้ บัณฑิตพึงนอบน้อมและพึงสักการะมารดาบิดาทั้ง ๒ นั้นด้วยข้าวและน้ำ ด้วยผ้าห่มผ้าห่มและที่นอน ด้วยการอบตัวและอาบน้ำให้และด้วยการล้างเท้าทั้ง ๒ ให้ท่านเพราะการบำรุงมารดาและบิดาทั้ง ๒ นั้นบัณฑิตทั้งหลายจึงสรรเสริญเขาในโลกนี้ที่เดียวเขาตายไปแล้ว ย่อมบันเทิงในสวรรค์ ดังนี้แล^{๕๐}

ดังนั้น การบำรุงบิดามารดาจึงเป็นสิ่งจำเป็น ที่บุตรต้องกระทำหน้าที่ที่โอกาสในปัจจุบันนี้ โดยไม่ต้องรอโอกาสให้มาถึงแต่ต้องเป็นผู้แสวงหาโอกาสในการอุปัฏฐากดูแลบิดามารดา

๓.๓.๒ ความเชื่อเรื่องความกตัญญูทเวทิตีในพระพุทธศาสนา

ในพระไตรปิฎกได้กล่าวถึงความกตัญญูไว้ดังนี้ ในการกตัญญูทเวทิตีบำรุงเลี้ยงมารดาบิดาในพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธองค์ตรัสว่า ถ้าภิกษุนำมารดาไปยังวิหารปรนนิบัติอยู่ อย่างถูกต้อง พึงทำบริกรรมทุกอย่าง พึงให้ของเสี้ยวของบริโภคด้วยมือตนเอง ส่วนบิดา ภิกษุพึงทำกิจทั้งหลาย มีการให้อาบน้ำและการนวด เป็นต้น บำรุงด้วยมือของตน เหมือนอย่างบำรุงสามเณร ฉะนั้น เมื่อนามภริยาบิดา (บิดาที่ภิกษุยังมีได้แต่ต้อง) ภิกษุทำให้แก่บิดามารดาก็ไม่เป็นอาบัติ ไม่เป็นการยังสัทธาไทยให้ตกไปหรือไม่ให้สัทธาไทยให้ตกไปหรือไม่ให้เสียสัทธา ภิกษุให้ของตนแก่

^{๕๐} พุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๘๒ - ๑๘๓/๘๔.

บิดามารดาของตน โดยนำไปให้เองหรือให้คนอื่นนำไปให้ก็ได้ หรือเรียกบิดามารดามารับเอง ใช้ให้คนอื่นไปเรียกท่านให้มารับเอาก็ได้ไม่เป็นอาบัติ^{๕๑}

ในคัมภีร์ชาดก ได้กล่าวถึงพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นบัณฑิตกุมาร เรื่องที่มารดาบอกให้บิดาฆ่าปู จึงช่วยปูให้รอดตายและออกอุบายให้บิดาขับไล่มารดาออกจากบ้านเพื่อให้สำนักและพระโพธิสัตว์ได้ปรารภธรรมว่า “ผู้ใดมีความชั่วช้า เบียดเบียนพ่อแม่ผู้ไม่ประทุษร้ายตน เมื่อตายไปชาติหน้า ผู้นั้นจะตกนรกอย่างไม่ต้องสงสัย ส่วนผู้ใดบำรุงพ่อแม่ด้วยข้าวและน้ำเมื่อตายไปชาติหน้า ผู้นั้นจะขึ้นสวรรค์อย่างไม่ต้องสงสัย”^{๕๒}

ในสุวรรณสามชาดก ได้กล่าวถึง พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นสุวรรณสามดาบสเลี้ยงดูมารดาบิดาผู้เป็นดาบสตาบอดอยู่ในป่า ต่อมาวันหนึ่งสุวรรณสามดาบสไปตักน้ำและถูกพระเจ้าปิลยักษยังด้วยลูกศร ด้วยความเข้าใจผิด คิดว่าสุวรรณสามเป็นคนไล่เนื้อให้หนีไป ก่อนจะสลบล้มลงไป สุวรรณสามได้ทูลขอชื่อว่า ให้พระเจ้าปิลยักษช่วยเลี้ยงมารดาบิดาแทนท่านเจ้าปิลยักษเข้าพระทัยว่าสุวรรณสามดาบสตายแล้ว จึงเสด็จไปนำมารดาบิดาของสุวรรณสามมาดูศพเมื่อดาบสทั้งสองสัมผัสมรณของบุตร จึงพากันร้องไห้คร่ำครวญอย่างน่าเวทนา จากนั้นจึงได้ทำสักการีโยให้พิษร้ายออกจากร่างกายของสุวรรณสาม นอกจากนี้เทพธิดาซึ่งเคยเป็นมารดาของสุวรรณสามก็มาช่วยทำกริยาด้วย เมื่อสุวรรณสามฟื้นขึ้นจึงแสดงธรรมแก่พระเจ้าปิลยักษและให้ตั้งอยู่ในศีลห้าและแสดงหลักความกตัญญูกตเวที ความว่า

บุคคลใดเลี้ยงดูมารดาและบิดาโดยธรรม แม้เทวดาก็เฝ้าช่วยรักษานุคคลผู้เลี้ยงดูมารดาและบิดานั้น บุคคลใดเลี้ยงดูมารดาและบิดาโดยธรรม แม้นักปราชญ์ทั้งหลาย ย่อมสรรเสริญบุคคลนั้นในโลกนี้ บุคคลนั้นละโลกนี้ไปแล้ว ย่อมบันเทิงในสวรรค์^{๕๓}

ในโสณนันทชาดก ซึ่งกล่าวถึงพระโพธิสัตว์ เมื่อสมัยเสวยพระชาติเป็นโสณบัณฑิตในเรื่องนี้มีเนื้อหาแสดงความกตัญญูกตเวที ไว้ความว่า

บัณฑิตพึงนอบน้อม และพึงสักการะมารดาและบิดาทั้งสองนั้นด้วยข้าวและน้ำ ด้วยผ้านุ่งผ้าห่ม และที่นอนด้วยการอบตัวและอาบน้ำให้และด้วยการล้างเท้าทั้งสองให้ท่านเพราะการบำรุงมารดาบิดาทั้งสองนั้นบัณฑิตทั้งหลายจึงสรรเสริญเขาในโลกนี้ที่เดียว เขาตายไปแล้ว ย่อมบันเทิงในสวรรค์^{๕๔}

ในชยททิสชาดก ได้กล่าวถึง พระโพธิสัตว์สมัยเมื่อเสวยพระชาติเป็นพระโอรสของพระเจ้าชยททิสทรงพระนามว่า อลินัสตฤกุมาร ทรงแสดงความกตัญญูยอมสละพระชนม์ชีพของ

^{๕๑} พระสิริมงคลจารย์, มงคลัตถทีปนี แปล เล่ม ๒, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๒๐๕-๒๑๒.

^{๕๒} คุราลละเอียดใน พ.ชา. (ไทย) ๒๗/๘๗-๘๘/๓๓๓.

^{๕๓} พ.ชา. (ไทย) ๒๘/๔๐๘-๔๐๙/๒๔๔.

^{๕๔} คุราลละเอียดใน พ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๘๒-๑๘๓/๘๔.

พระองค์ให้ยักษ์กินแทนบิศา แต่ยักษ์เกิดเลื่อมใส จึงยอมปล่อยไปและตั้งอยู่ในโอวาทของพระองค์ คำสอนที่พระโพธิสัตว์แสดงแก่ยักษ์ความว่า “บุคคลใดยอมตายเพื่อปลดเปลื้องบิดาตนหรือเพราะเหตุแห่งมารดา บุคคลนั้นไปสู่ปรโลก แล้วเป็นผู้เพียบพร้อมด้วยความสุขและอารมณ์อันเลิศ”^{๕๕}

ชาดกเรื่องนี้แสดงให้เห็นว่า บุตรธิดาผู้ตั้งอยู่ในคุณธรรม คือความกตัญญูกตเวทีด้วยการยอมสละชีวิตของตน เพื่อปกป้องคุ้มครองมารดาบิดาของตนไว้ ย่อมประสบแต่ความสุขความเจริญทั้งในขณะที่มีชีวิตอยู่และหลังจากล่วงลับจากโลกนี้ไปแล้ว ลักษณะการแสดงความกตัญญูกตเวทีของพระโพธิสัตว์ต่อบุพการีในชาดก ก็คือการยอมสละชีวิตของตนเองเพื่อปกป้องชีวิตบิดาให้รอดพ้นจากการถูกยักษ์กิน

ชาดกเรื่องนี้เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่แสดงถึงลักษณะ การแสดงความกตัญญูกตเวทีของพระโพธิสัตว์ที่มีต่อมารดาอย่างแรงกล้า ด้วยผลแห่งความตั้งมั่นในกตัญญูกตเวทีธรรม จึงส่งผลให้เกิดสิ่งที่ดีแก่ชีวิตในที่สุด

หมอชีวกโกมารภัจ ผู้รู้คุณเป็นหมอที่มีชื่อเสียงสมัยพุทธกาล และเป็นหมอประจำพระองค์ ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ครึ่งหนึ่งเมื่อเรียนจบวิชาการแพทย์ใหม่ๆ ได้รักษาเศรษฐีท่านหนึ่งจากโรคที่เรื้อรัง รักษาไม่หาย มีหมอหลายคนได้พยายามรักษาให้ สุดท้ายเมื่อตรวจดูอาการแล้ว ต่างก็บอกป่วยเบี่ยงและขอตัวกลับเนื่องจากเห็นว่า “หมดทาง” เสียแล้วหมอชีวกโกมารภัจตรวจดูอาการก็ทราบทันทีว่าเศรษฐีท่านนี้เป็นโรคอะไรและถ้าไม่รับรักษาก็จะตายภายในห้าวันเจ็ดวัน อย่างที่หมอก่อนๆ พูได้ ท่านจึงลงมือรักษาอาการ จากนั้นไม่นานเศรษฐีท่านนั้นก็หายขาดจากโรคดังกล่าว สร้างความยินดีปรีดาแก่เศรษฐี ตลอดจนบุตรและภรรยาเป็นอย่างมาก เศรษฐีได้มอบเงินจำนวน ๑๖,๐๐๐ กหาปณะ พร้อม ทาส ทาสีและธมมาเป็นค่าตอบแทน หมอชีวกโกมารภัจได้นำค่ารักษาทั้งหมดนี้ไปถวายแด่พระเจ้าอภัย เป็นการทดแทนพระคุณที่ตนรอดชีวิตมาได้เพราะอาศัยพระเจ้าอภัยนี่เป็นผู้เก็บมาชุบเลี้ยง จากการที่ตนถูกแม่นำไปทิ้ง เจ้าอภัยเห็นความกตัญญูและเพื่อจะแสดงความกตัญญูของหมอชีวกให้เป็นที่ยปรากฏ พระองค์ไม่ทรงรับเงินรางวัลนั้น แต่มอบให้หมอชีวกคืนและให้นำไปสร้างบ้านอยู่ในวังของพระองค์^{๕๖}

นักวิชาการ ได้กล่าวถึง ความเชื่อเรื่องความกตัญญูกตเวทีในพระพุทธศาสนา ดังนี้

สุพัตรา สุภาพ^{๕๗} ได้กล่าวไว้ว่า การศึกษาถึงความรู้ความเชื่อและการปฏิบัติตนตามหลักจริยธรรมด้านความกตัญญูกตเวที ของนักเรียนเพื่อเป็นแนวทางในการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมศีลธรรม และกระตุ้นให้นักเรียนตระหนักถึงหน้าที่ของตนที่จะต้องปฏิบัติต่อกัน สัตว์สิ่งแวดล้อม

^{๕๕} บ.ช. (ไทย) ๒๗/๘๖/๕๕๑-๕๕๒.

^{๕๖} คูรายละเอียดยใน วิ.มหา. (ไทย) ๕/๓๓๐/๑๘๔.

^{๕๗} สุพัตรา สุภาพ, สังคมและวัฒนธรรม, หน้า ๕๕.

ครอบครัวเป็นสถาบันพื้นฐาน ของสังคม ที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของเด็กอย่างยิ่งครอบครัวเป็นหน่วยสังคมที่สำคัญที่สุดเพราะเป็นสังคมหน่วยแรกที่มนุษย์จะต้องเจอ ตั้งแต่ เกิดเติบโต จนกระทั่งตาย การวางพื้นฐานของมนุษย์ทั้ง ๔ ด้าน คือ ทางร่างกาย ทางความคิดสติปัญญา ทางอารมณ์และทางสังคมจะมาจากการอบรมของครอบครัว บุคคลสำคัญที่จะทำให้กำเนิดชีวิต หรือกำหนดชีวิตของเยาวชนบุตรธิดาของเราก็คือมารดาบิดา

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ)^{๕๘} ได้กล่าวไว้ว่า บุญคุณที่อยู่เหนือศีรษะและน้ำสำหรับดับไฟในชีวิต สารของเรื่องบุญคุณที่อยู่เหนือศีรษะ ความสำคัญของความกตัญญูคุณทวดที่คนที่มีความกตัญญูคุณทวดที่ ย่อมรู้ถึงทุกสิ่งในโลก รู้คุณค่าของสิ่งทั้งหลาย ทำให้โลกสงบร่มเย็นน้ำดับไฟชีวิต กล่าวถึงชีวิตของคนเราเมื่อเกิดมาไม่ว่าจะอยู่ในวัยไหน ประกอบอาชีพอะไร ต้องมีความรู้ ธรรมะไว้เป็นน้ำดับกิเลส เพราะการที่เราอยู่โดยไม่มีธรรม ก็ย่อมประสบแต่ความทุกข์ ไม่มีความสุขที่แท้จริง

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมธโร)^{๕๙} ได้กล่าวไว้ว่า การศึกษาตีความคำสอนพระพุทธศาสนาตามสภาพสังคมเพื่อให้สอดคล้องกับท้องถิ่นนั้น ๆ พระพุทธศาสนาเข้ามาประดิษฐาน ในประเทศไทยทำให้พุทธศาสนิกชนคนไทยมีหลักความเชื่อถือและการประพฤติปฏิบัติ ที่สืบเนื่องมาจากพระพุทธศาสนาอันส่งผลให้มีเอกลักษณ์ที่โดดเด่น เป็นพระพุทธศาสนาแบบคนไทย ความกตัญญูไม่ได้มีขอบเขตอยู่แค่มนุษย์กับมนุษย์เท่านั้น แต่มีกับสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ อีก พืช สัตว์ ป่าไม้ แม่น้ำ ลำคลอง เพื่อสร้างวัฏจักรที่ดีให้แก่ธรรมชาติ ซึ่งจะเกิดผลดีกับทุกสิ่งที่เป็นธรรมชาติ ทำให้สิ่งเหล่านี้เอื้อประโยชน์ให้แก่กันและกัน ในฐานะที่มนุษย์เป็นส่วนย่อยส่วนหนึ่งของธรรมชาติ มนุษย์จึงมีความกตัญญูคุณทวดที่เป็นอย่างยิ่ง ทั้งต่อมนุษย์ด้วยกันเองและต่อสิ่งแวดล้อม ที่อยู่ร่วมโลกเดียวกัน เพราะความกตัญญูคุณทวดที่เป็นคุณธรรมค้ำจุนโลกให้อยู่รอดและเป็นคุณธรรมที่สร้างความรักความผูกพันให้มนุษย์ สัตว์ สถาบัน ธรรมชาติแวดล้อม อยู่ร่วมกันอย่างกลมกลืนและสมดุล

วุฒิพงศ์ ถายะพิงค์^{๖๐} กล่าวถึงกตัญญูค้ำชูชีวิตในพยานภาพแห่งความกตัญญู ความรู้สึกกตัญญูรู้คุณอย่างยิ่งยวดเต็มหัวใจ เต็มความรู้สึกเป็นปัญญา ในขณะที่จิตนิ่งสงบและการจดจ่ออยู่กับการดำเนินชีวิตนั้น ส่งผลให้พบกับการเปลี่ยนแปลงในชีวิตที่เป็นปฏิหารย์ได้จริงเสมอ ภาวะจิตที่จดจ่อด้วยการสำนึกกตัญญูรู้คุณอย่างแน่วแน่และแนบเนียนนั้น คือภาวะจิตที่เป็นหนึ่งเดียวกับสิ่ง

^{๕๘} พุทธทาสภิกขุ, กตัญญูคุณทวด เป็นร่มโพธิ์ร่มไทรของโลก, หน้า ๒.

^{๕๙} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมธโร), มงคลยодชีวิต ฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๒๘), หน้า ๔๕๐.

^{๖๐} วุฒิพงศ์ ถายะพิงค์, พยานภาพแห่งความกตัญญู, หน้า ๑๓๗.

ที่ยกมาเป็นอารมณ์กรรมฐาน (เอกัคคตา) เป็นภาวะที่จิตเข้าสู่สมาธิในระดับภาวนามยปัญญาที่บุคคลต้องใช้ความเพียรพยายาม ซึ่งแต่ละคนสะสมมาในระดับที่ต่างกัน ส่งผลให้เกิดการสื่อสารข้ามมิติ และเกิดอิทธิปาฏิหาริย์ได้ต่างกันเช่นกัน แต่ถึงอย่างไรก็ยังส่งผลที่เป็นคุณเป็นกุศลต่อทั้งฝ่ายที่รู้สึก กตัญญูรู้คุณและฝ่ายที่ได้รับการตอบแทนคุณเช่นกัน นั่นเป็นผลรวมของคุณธรรมระดับสูง ซึ่งเกิดขึ้นที่จิตใจและอารมณ์ความรู้สึกอย่างยิ่งใหญ่ ความกตัญญู คำนี้นิยามว่าไม่เคยล้าสมัย ไม่เคยคลายความ ศักดิ์สิทธิ์ แม้กระทั่งถึงวันที่ความตายมาอยู่ตรงปลายจมูก บารมีของแม่ยังคุ้มหัวลูกเลย ทุกคนที่มีความกตัญญูเป็นหลักใจ ย่อมนำพาให้ชีวิตแห่งตนรอดได้ ทุกคนผู้ร่วมสังคมมีความกตัญญูในการ นำนาวาแห่งชีวิต สังคมและโลกย่อมจะรอดตายไปด้วย ดังเช่นที่ท่านเจ้าคุณอาจารย์พุทธทาสภิกขุ กล่าวไว้ว่า “โลกรอดได้เพราะความกตัญญู”^{๖๐} ความกตัญญูหรือสำนึกรู้คุณนั้นเป็นกุศลอย่างยิ่งเป็น การทำความดี เมื่อทำความดีก็ได้ดี และได้สิ่งที่ดีๆ สะท้อนกลับมาเสมอ จะช้าหรือเร็ว จะรูปแบบ ใดๆ นั่นก็ต่างกรรมต่างวาระ แต่เมื่อทำกรรมดีก็ได้รับผลดีเสมอ ขอให้เชื่อเรื่องกรรมพุทธศาสนา สอนให้เชื่อเรื่องกรรม ว่ากรรมมีจริง สอนให้เชื่อว่าผลแห่งกรรมก็มีจริง และทุกๆ คนมีกรรมเป็น ของตน ก็เพราะตนเองเป็นคนสร้างกรรมด้วยตนเอง ทั้งกายกรรม มโนกรรมและวจีกรรม คนที่รู้จัก กตัญญูรู้คุณถือว่าเป็นคนดี

ดังคำกล่าวที่ว่า กตัญญูกตเวทิตาเป็นเครื่องหมายของคนดี นอกจากความกตัญญูรู้คุณ จะเป็นปัญญาญาณที่ข้ามภพข้ามชาติมากับภวังคจิตแล้ว การอบรมเลี้ยงดูจากพ่อแม่ผู้ปกครอง ก็มี ส่วนที่จะขัดเกลาให้เด็ก ๆ รู้จักการกตัญญูรู้คุณได้เช่นกัน

ผู้วิจัยสรุปได้ว่า ความเชื่อเรื่องความกตัญญูกตเวทิตาในพระพุทธศาสนา เป็นคุณธรรมที่ สร้าง ความรักความผูกพันในมนุษย์ เป็นปัญญาญาณที่ข้ามภพข้ามชาติมากับภวังคจิต เมื่อทำความ ดีก็ ได้ดีและได้สิ่งที่ดีๆ สะท้อนกลับมาเสมอ ดังนั้นครอบครัวจึงเป็นสถาบันพื้นฐานของสังคมที่มี อิทธิพลต่อพฤติกรรมของเด็กอย่างยิ่ง ความกตัญญูกตเวทิตาเป็นหลักยึดเหนี่ยวของจิตใจทำให้คน ในสังคมอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุข และบุคคลสำคัญ ที่จะทำให้หรือกำหนดชีวิตของเยาวชนบุตร ธิดา ของเรา ก็คือมารดาบิดา

๓.๓.๓ การปฏิบัติตนตามหลักกตัญญูกตเวทิตามารดาบิดา

ในมงคลสูตร กล่าวไว้ว่า “การบำรุงมารดาบิดาเป็นมงคลอันสูงสุด”^{๖๑} ทั้งนี้เพราะ มารดาบิดามีอุปการคุณ เลี้ยงดูบุตร แสวงโลกนี้แก่บุตร ตลอดจนมารดาเป็นผู้ที่ทำงานที่ทำได้ยากมี คุณค่าจนได้รับยกย่องว่าเป็นพรหม เป็นบุรพเทพ เป็นบุรพาจารย์ เป็นอาหุไนยบุคคล ตลอดจนเป็น มิตรในเรือนตนของบุตร ดังนั้น บุตรจึงมีหน้าที่ที่จะต้องกตัญญูกตเวทิตามารดาบิดา

^{๖๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐.

^{๖๑} ดูรายละเอียดใน พ.พ. (ไทย) ๒๕/๖/๓.

ในสังคาลกสูตร พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงวิธีที่บุตรกตัญญูกตเวที บำรุงมารดาบิดาไว้ว่า บุตรพึงกตัญญูกตเวทีมารดาบิดา ผู้เป็นทิศเบื้องหน้า โดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ ๑) ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ ๒) จักทำกิจของท่าน ๓) จักดำรงวงศ์ตระกูล ๔) จักประพฤติดนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท ๕) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศไปให้^{๖๓}

ในปฐมเทวสูตร ได้กล่าวถึง คุณธรรมของท้าวสักกะจอมเทพที่ได้ปฏิบัติต่อบุพการีไว้ ๗ ประการ คือ ๑. เราพึงเลี้ยงมารดาและบิดาตลอดชีวิต ๒. เราพึงประพฤติดนร้อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูลตลอดชีวิต ๓. เราพึงพูดจาแต่คำอ่อนหวานตลอดชีวิต ๔. เราไม่พึงพูดคำส่อเสียดตลอดชีวิต ๕. เราพึงมีใจปราศจากความตระหนี่ที่เป็นมลทิน อยู่ครองเรือน มีการบริจาคนเป็นประจำ มีมือชุ่มเป็นนิศย์ ยินดีในการเสียสละ ควรที่ผู้อื่นจะขอ ยินดีในการแจกจ่ายทานตลอดชีวิต ๖. เราพึงพูดแต่คำสัตย์ตลอดชีวิต ๗. เราไม่พึงโกรธตลอดชีวิต ถ้าแม้ความโกรธพึงเกิดขึ้นแก่เรา เราก็จะกำจัดโดยฉับพลันทันที^{๖๔}

นอกจากนี้ พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่าภิกษุทั้งหลายสัตบุรุษแลย่อม เป็นคนกตัญญูกตเวที ความเป็นผู้กตัญญูกตเวทีนี้ สัตบุรุษทั้งหลายบัญญัติขึ้นไว้ความเป็นผู้กตัญญูกตเวทีนี้ เป็นภูมิของสัตบุรุษล้วนสัตบุรุษคือบุรุษผู้สูงสุดเป็นคนดีที่โลกต้องการ ได้แก่ เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยศีล และความประพฤดี มีวาจาสำมีหิริในใจเปรียบเหมือนแท่งทองบริสุทธิ์บุคคลใดมีจิตปรารถนาพระโพธิญาณ จงอุตสาหะอภิบาลบำรุงบิดามารดา ประพฤติกุศลสุจริตธรรม จักสมปรารถนาทุกประการ ภิกษุทั้งหลาย สัตบุรุษเมื่อเกิดในตระกูลย่อมเกิดมา เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก คือ แก่บิดามารดา แก่บุตร ภริยา ทาส กรรมกร คนรับใช้ มิตรสหาย สมณพราหมณ์ เปรียบเหมือนฝนหาใหญ่ยังข้าวกล้าทั้งปวงในห้วงอามง ชื่อว่าย่อมมีมาเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก คือแก่บิดามารดาเป็นต้น ฉะนั้นเหมือนกัน^{๖๕}

ดังนั้นเรื่องความกตัญญูจึงเป็นสิ่งที่สำคัญต่อมนุษย์ทั้งหลาย ที่พึงปฏิบัติต่อผู้มีพระคุณ มีบิดามารดา เป็นต้น ซึ่งในทางพระพุทธศาสนามุ่งเน้นเป็นอย่างมาก เพราะเป็นหลักแก่การปฏิบัติที่จะทำให้ทุกคนมีแต่ความสุขความเจริญ นั่นหมายถึง ผู้น้อยต้องมีความเคารพต่อผู้ใหญ่ จึงจะทำให้ผู้ใหญ่ให้ความส่งเสริม สนับสนุน ไปแต่ในทางแห่งความสุขความเจริญต่อไป

จากการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับพฤติกรรมด้านความกตัญญูกตเวทีที่นักเรียนพึงปฏิบัติต่อบิดามารดา มีขอบข่ายการศึกษาดังนี้ ๑. ด้านท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ นักวิชาการ ได้กล่าวถึง การปฏิบัติตนด้านกตัญญูกตเวทีในพระพุทธศาสนา ดังนี้

^{๖๓} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒.

^{๖๔} ส.ส.(ไทย) ๑๕/๒๕๘/๓๗๗.

^{๖๕} คุรุรายละเอียดใน ส.ส.(ไทย) ๑๕/๒๕๘/๓๗๗.

พระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญานันทภิกขุ)^{๖๖} กล่าวถึงกตัญญูไว้ว่าคนในสมัยโบราณเขามองเห็นการณ์ไกลว่า อะไรจะเกิดขึ้น เขาจึงย่ำสอนกันมากในเรื่องนี้และถือว่าความกตัญญูเป็นคุณธรรมที่สำคัญและมีความจำเป็นแก่สังคม นักปราชญ์ในอินเดีย ได้เขียนสอดแทรกความกตัญญูไว้ในวรรณกรรมทุกเรื่องเพื่อสอนใจเยาวชนทางด้านวรรณคดีในพระพุทธศาสนา ได้แก่ชาดกต่างๆเป็นนิทานสอนใจ ก็แฝงไว้ด้วยความกตัญญูตเวทีเกือบทุกเรื่อง เพื่อสอนให้ลูกมีความกตัญญูตเวทีต่อบิดามารดา ไม่ประทุษร้ายพ่อแม่ ไม่ทำอะไรให้พ่อแม่ซ้ำใจ เจ็บไข้ดูแลรักษา ช่วยเหลือกิจการงานของพ่อแม่ กตัญญูต่อพ่อแม่ ปู่ ย่า ตา ยาย สอนให้บุคคลรู้จักเคารพบนอบนับถือผู้มีพระคุณ

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)^{๖๗} ได้กล่าวไว้ว่า มารดาบิดาเป็นปุชนียบุคคลของลูก กล่าวคือ ท่านเป็นพระพรหม เป็นบูรพาจารย์ เป็นอรหันต์ของลูกจึงควรแก่การกราบไหว้เคารพบูชาของลูกตลอดกาล มารดาบิดา คือบุคคลที่ควรเคารพภักดีอย่างสูงสุด มารดาบิดาเป็นเหมือนพระพรหมของลูก เพราะประกอบด้วยคุณธรรมที่สำคัญอันเรียกว่า พรหมวิหารธรรม ๔ ประการคือ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา มารดาบิดาจัดเป็นบูรพาจารย์ คือครูอาจารย์คนแรกที่คอยแนะนำสั่งสอนให้ความรู้แก่ลูก นอกจากนี้มารดาบิดายังเป็นผู้ที่ทำหน้าที่สำคัญอีก ๕ ประการ คือ ๑) ห้ามปรามป้องกันจากความชั่ว ๒) ดูแลฝึกอบรมให้ตั้งอยู่ในความดี ๓) ให้ศึกษาศิลปวิทยา ๔) เป็นธุระในเรื่องจะมีคู่ครองที่สมควร ๕) มอบทรัพย์สมบัติให้เมื่อถึงโอกาส ส่วนผู้ที่เป็นลูกนั้นก็ควรตั้งอยู่ในความกตัญญูตเวทีโดยพึงเคารพมารดาบิดา ผู้เป็นเสมือนทิศเบื้องหน้า โดยการดูแลมารดาบิดาด้วยการเลี้ยงท่านตอบ

ผู้วิจัยสรุป ความกตัญญูตเวทีในพระพุทธศาสนาด้านท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เลี้ยงท่านอบ ได้ดังนี้ มารดาบิดาเป็นบุคคลที่ควรเคารพภักดีอย่างสูงสุด มารดาบิดาเป็นเหมือนพระพรหมของลูก มารดาบิดาจัดเป็นบูรพาจารย์ คือครูอาจารย์คนแรกที่คอยแนะนำสั่งสอนให้ความรู้ผู้เป็นบุตรธิดาควรปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ และเลี้ยงดูมารดาบิดา ให้สมกับที่ท่านได้ให้ความรักความเมตตาและเลี้ยงเรามา ด้วยการเลี้ยงท่านตอบ ให้อยู่ต่ออย่างสุขสบายในยามแก่ชราบั้นปลายของชีวิต

^{๖๖} พระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญานันทภิกขุ), **ลูกต้องปลุกนิสัยที่ดี**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๖), หน้า ๕.

^{๖๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **คุณบิดามารดาสุตพรรณามหาศาล**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๕), หน้า ๗.

๒. ด้านช่วยทำงานของท่าน

ชมรมผู้รักบุญ^{๖๘} ได้กล่าวถึงความกตัญญูของพระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร) หลวงปู่วัดปากน้ำ ภาษีเจริญ ในตอนหนึ่งไว้ว่า พระเดชพระคุณในวัยเด็กท่านได้ศึกษาเล่าเรียน จนสามารถอ่านเขียนทั้งหนังสือไทย และขอมได้คล่องแคล่ว เมื่อสำเร็จการศึกษาแล้ว ท่านก็กลับมาช่วยบิดามารดาประกอบอาชีพค้าข้าว จนอายุ ๑๔ ปีเศษ บิดาถึงแก่กรรม ท่านเป็นลูกชายคนโตจึงต้องหาเลี้ยงครอบครัวแทนบิดา อายุ ๑๕ ปีเศษ ท่านเกิดกรรมสังเวทว่าการหาเงินเลี้ยงชีพนั้นลำบาก ท่านอยากออกบวชเพื่อแสวงหาหนทางพ้นทุกข์ จึงจุดธูปบูชาพระและอธิษฐานว่า “ขออย่าให้เราตายเสียก่อนเลยขอให้ได้บวช ถ้าบวชแล้วจะไม่สึกจนตลอดชีวิต” อายุได้ ๒๒ ปี ท่านได้บรรพชาอุปสมบท ณ วัดสองพี่น้อง จังหวัดสุพรรณบุรี ได้ฉายาว่า “จนฺทสโร” นับแต่วันแรกที่บวชก็เริ่มปฏิบัติทุกวันตลอดมา ความรู้ไปกับการเรียนกันถลุละ

พระราชพงศาวดาร^{๖๙} กล่าวไว้ว่า การประกอบอาชีพ ประกอบกิจการ ในทางสัมมาอาชีพจะจึงควรใส่ใจให้รู้จักทั้งหาให้รู้จักทั้งให้ คือ ให้ขยันหมั่นเพียรในการค้าขายหาทรัพย์สินในดินสินในน้ำ เพราะว่าทรัพย์ส่วนนี้เป็นของกลางมีมากหลาย อยู่บนผิวโลกทั่วทุกด้านแดน ไม่อดไม่ยาก ผู้มีดวงตา คือปัญญาและความเพียรอันแรงกล้า ย่อมได้เป็นเจ้าของแห่งทรัพย์ส่วนนี้ เว้นแต่ผู้บอด มีปัญญาเท่าทางอ้อมทั้งเกียจคร้าน ย่อมไม่ได้เป็นเจ้าของแห่งทรัพย์การค้าขายหาทรัพย์ในดินในน้ำนั้นคือการทำอะไรทำสวนทำนา เป็นต้น ให้รู้จักหัวใจของกิจการงานนั้น เมื่อทำอะไรให้รู้จักหัวใจไว้ เมื่อทำสวนให้รู้จักสวน เมื่อทำนาให้รู้จักหัวไถนา เมื่อรู้จักแล้วต้องทำให้ถูกใจมัน แม้ถึงกิจการทุกแผนกบรรดาในโลกก็ควรสำเนียงให้รู้หัวใจมันและทำให้ถูกใจมัน เมื่อผู้ทำรู้จักใจมันและทำให้ถูกใจมันแล้ว จักอำนวยการให้เป็นอย่างงามทุกประการ

ส. พงศ์สวัสดิ์^{๗๐} ได้กล่าวไว้ในครอบครัวอบอุ่นเกี่ยวกับแนวทางสำหรับสร้างครอบครัวอบอุ่นบนหลักการพื้นฐาน ที่มีปรากฏไว้ในพระพุทธศาสนาและคำสอนของปู่ย่าตายาย การที่ลูกจะเติบโตขึ้นมาเป็นคนดีหรือไม่ ก็ขึ้นอยู่กับนิสัยที่พ่อแม่ถ่ายทอดจากการเลี้ยงดูให้แก่เขา โดยมีข้าวแต่ละคำ น้ำแต่ละอึก นมแต่ละอิมเป็นอุปกรณ์การถ่ายทอดนิสัยอย่างถูกต้องวิธี ปัญหาครอบครัวที่เกิดขึ้นทุกวันนี้ สาเหตุเกิดจากพ่อแม่เลี้ยงดูลูกอย่างไม่รู้จักควบคุมลูก การจะสร้างครอบครัวอบอุ่นได้ จึงต้องมีหลักการฝึกฝนอบรมตนเองเพื่อกำจัดและควบคุมกิเลส อยู่ ๓ ประการ ดังนี้

^{๖๘} ชมรมผู้รักบุญ, คำ สอนหลวงปู่ สุโลกปัจจุบัน พระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร), (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ เอส.เอ็ม.เค. พรินต์ติ้ง, ๒๕๕๑), หน้า ๕๕.

^{๖๙} พระราชพงศาวดาร, อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิง พระพรหมมุนี (ปู่ สุจินฺต โณ ป.ธ.๕), (กรุงเทพมหานคร : ธรรม, ๒๕๔๓), หน้า ๓๑๐-๓๑๑.

^{๗๐} ส. พงศ์สวัสดิ์, คัมภีร์ปฏิรูปมนุษย์ ภาค ครอบครัวอบอุ่น, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : รุ่งศิลป์การพิมพ์, ๒๕๕๑), หน้า ๓-๕.

๑. ควบคุมกิเลสในตัวไม่ให้แพร่เชื้อร้ายหรือนิสัยไม่ดีออกไปติดต่อผู้อื่น

๒. นำ ความรู้ความสามารถและความดีที่ตนเองมีอยู่มาถ่ายทอดให้ผู้อื่น

๓. ซึมซับความดีที่ผู้อื่นมีนำมาฝึกฝนและพัฒนาเพิ่มพูนนิสัยดี ๆ ให้ตัวเอง

ครั้งที่ลูกยังเยาว์วัยผู้ที่ป็นพ่อแม่ได้ปลูกฝังสั่งสอนอบรมสิ่งดีๆ หรือภาระหน้าที่ที่ลูกพึงประพฤติปฏิบัติ อย่างเช่น พ่อแม่ต้องทำงานหนักมากขึ้นเพื่อเลี้ยงดูลูกให้อยู่สุขสบาย ยังมีลูกมากเท่าไร ภาระการเลี้ยงดูของพ่อแม่ก็ท่วมท้นมากขึ้นเท่านั้น

ดังนั้นลูกๆ ก็ต้องแบ่งเบาภาระงานของพ่อแม่ช่วยพ่อแม่ทำงานและประพฤตินเป็นคนดีมีความกตัญญูรู้คุณอย่าให้ท่านต้องหนักใจให้ท่านรู้สึกภาคภูมิใจในตัวทายาท

ปัญญานันทภิกขุ^{๑๑} ได้กล่าวว่าความกตัญญูทศเวทีเป็นวัฒนธรรมที่ดั่งามขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมไทยได้สอดแทรกความกตัญญูทศเวทีไว้เกือบทุกเรื่อง เช่นการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้กับผู้ตาย การบวช วันขึ้นปีใหม่ วันสงกรานต์ วันลอยกระทง เป็นต้น

ความกตัญญูทศเวทีทำให้สถาบันครอบครัวและสังคมมั่นคง ซึ่งนับว่าเป็นหลักธรรมพื้นฐานที่ทำให้มนุษย์รู้จักการกระทำหน้าที่อันเหมาะสมของตนเอง โดยเริ่มจากความรับผิดชอบต่อตนเองความรับผิดชอบต่อหน้าที่ในสถาบันครอบครัว โดยบิดามารดาทำหน้าที่ในฐานะบุพการี และบุตรธิดาปฏิบัติหน้าที่ต่อบิดามารดาในฐานะผู้มีความกตัญญูทศเวที อันจะขยายผลในระดับสังคมที่กว้างออกไป ความกตัญญูช่วยให้โลกอยู่รอดไม่มีปัญหา ปัญหาคนชราไม่มีคนเลี้ยง ปัญหาสงคราม ปัญหาความโหดร้ายทารุณ ปัญหาการเมือง ปัญหาเศรษฐกิจ ฯลฯ ก็จะหมดไป

ผู้วิจัยสรุป ความกตัญญูทศเวทีในพระพุทธศาสนาด้านช่วยทำกิจธุระ การงานของท่านได้ดังนี้ กล่าวคือ เราเป็นลูกควรมีความกตัญญูทศเวทีรู้คุณต่อผู้มีพระคุณ โดยเฉพาะมารดาบิดา เราควรช่วยเหลือการงานของท่านและเมื่อมีกำลังในการหาเลี้ยงตัวเองได้แล้ว ควรหยิบยื่นเงินทองดูแลความเป็นอยู่ของท่านให้อยู่สุขสบาย อย่าให้ท่านอึดอัดเดือดร้อนในการหาเลี้ยงครอบครัว เราทำหน้าที่ ดูแลธุรกิจการงานให้ และตอบแทนเลี้ยงดูมารดาบิดาให้เหมือนที่ท่านได้อุปถัมภ์อุ้มชูเลี้ยงดูเรามาเป็นอย่างดี

๓. ด้านดำรงวงศ์ตระกูล

นักวิชาการ ได้กล่าวถึง การปฏิบัติตนด้านกตัญญูทศเวทีไว้ดังนี้

ศ. ผ่องสวัสดิ์^{๑๒} ได้กล่าวว่า ลูกจะมีนิสัยประหยัดได้ เมื่อพ่อแม่ประหยัดเป็นแบบอย่างให้ลูกดู การเพาะนิสัยต้องทำตั้งแต่ลูกยังเล็กๆ คือ ๑. ฝึกให้ลูกรู้จักคุณค่าของเงิน ๒. ฝึกให้เว้นของ

^{๑๑} ปัญญานันทภิกขุ, กตัญญูทศเวทีเป็นเครื่องหมายของคนดี, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๖), หน้า ๖-๗.

^{๑๒} ศ. ผ่องสวัสดิ์, คัมภีร์ปฏิรูปมนุษย์ ภาค ครอบครัวอบอุ่น, หน้า ๑๐๗-๑๐๘.

พุ่มเฟือย ๓. ฝึกให้รู้จักใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ ๔. ฝึกลูกให้รู้จักเก็บออมทรัพย์ ๕. เลือกเพื่อนที่มีนิสัยประหยัดให้ลูกคบ ๖. ฝึกให้ลูกรู้จักรักษาศีล ๘ ในวันพระ หรือวันหยุด หากทุกคนรอบครัวทำได้ อย่างนี้ ย่อมเป็นหลักประกันความมั่นคงด้านเศรษฐกิจของครอบครัวต่อไป ภายหน้า ทรัพย์สมบัติที่พ่อแม่มอบให้เป็นมรดกก็จะไม่ถูกไปใช้ในทางวอดวายเสียหาย หรือถึงแม้พ่อแม่อาจจะไม่มีสมบัติมอบเป็นมรดกให้แก่เขาเลย ก็เป็นอันมั่นใจได้ว่าเขาจะสามารถสร้างฐานะทางเศรษฐกิจให้แก่ตนเองได้อย่างแน่นอน เพราะจุดรู้ว่ไหลทางอบายมุขไม่มี การปลูกฝังความกตัญญูให้ได้ผลเร็วเมื่อพ่อแม่ให้ลูกมีส่วนร่วมในการปรนนิบัติดูแลปู่ย่าตายายแล้ว จะต้องพรรณนาพระคุณของท่านให้ลูกฟัง ทั้งต่อหน้าและลับหลัง ด้วยการทำอย่างนี้จะทำให้เขาเห็นภาพบุคคลที่มีความกตัญญูกตเวทีได้ชัดเจนจากพ่อแม่ของเขา

ณรงค์ โชควัฒนา^{๓๓} ได้กล่าวไว้ว่า การปฏิบัติตนที่เหมาะสมต่อการดำรงวงศ์ตระกูลเช่น ขยันอดทน สร้างความเชื่อถือ (สร้าง Credit) คบคนดี ไม่สร้างศัตรู ไม่เอาเปรียบคนอื่น คั่นคว้าปฏิบัติสรุปบทเรียน ทบทวนอดีต คาดคิดสิ่งที่จะเกิดขึ้นในอนาคต โอกาสนั้นบางที ๑๐ ปีมาครั้งเดียวบางที ๑ ปีมาหลายครั้ง เพราะฉะนั้นต้องศึกษาหาความรู้ให้มีพร้อมอยู่เสมอ โอกาสไม่ใช่เป็นของทุกคน แต่โอกาสเป็นของคนที่มีพร้อมที่สุดเท่านั้น ด้วยการนำเอาเรื่องอดีตมาทบทวนเปรียบเทียบกับปัจจุบัน เพื่อคาดคะเนอนาคตให้ชัดเจนยิ่งขึ้น แต่อาศัยเวลาผสมผสานกับความสามารถความอดทนและความพยายาม หลายอย่างประกอบกันขึ้น รูปกายดับ (แต่) ความดีชื่อเสียงทั้งหลายดับตามไปด้วยไม่

ผู้วิจัยสรุปได้ว่า การกตัญญูกตเวทีรู้คุณต่อผู้มีพระคุณนั้นทำได้หลายทาง ซึ่งเราเป็นลูกจะต้องสืบเชื้อสายวงศ์ตระกูลและดำรงวงศ์ตระกูลของมารดาบิดา ไม่ให้เสื่อมเสีย เช่นช่วยเหลือการทำงานของท่าน ประพฤติตนให้เป็นที่ยกย่อง สร้างชื่อเสียงให้กับวงศ์ตระกูล ไม่ประพฤตินไปในทางเสื่อม รักษาเกียรติยศชื่อเสียงเงินทองให้ท่าน ไม่ทำให้ท่านเดือดร้อน ทำหน้าที่ดูแลบ้านเรือนและการทำงานแทนท่าน เลี้ยงดูมารดาบิดาในบั้นปลายชีวิตให้มีความสุข

๔. ด้านประพฤติดนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท

นักวิชาการ ได้กล่าวถึง การปฏิบัติตนด้านกตัญญูกตเวทีไว้ดังนี้

ทศพร ศรีคำ^{๓๔} กล่าวถึง ความกตัญญูกตเวทีของพระพุทธเจ้า ในหนังสืออยากเป็นพระพุทธเจ้า ภาคต้นกำเนิดพระพุทธเจ้า ไว้ดังนี้ ท้าวมหาพรหมชั้นสุทธวาส เสด็จแลดูสัตว์โลก คิด

^{๓๓} ณรงค์ โชควัฒนา, อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายเทียม โชควัฒนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ประสานศิลป์, ๒๕๓๔), หน้า ๒๕-๕๑.

^{๓๔} ทศพร ศรีคำ, อยากเป็นพระพุทธเจ้า ปฐมภาค : ภาค ๑ ภาคต้นกำเนิดพระพุทธเจ้า, หน้า ๖๔-๖๕.

ตระหนักว่ามาถึงบัดนี้ ล่วงแล้ว ๑ อสงไขย จะมีบุรุษใดที่จะบังเกิดเป็นพระพุทธเจ้าจะมีไหม สายพระเทรทิพย์อันยาวไกลของพระองค์ พลันแลเห็นกลางมหาสมุทรเรือแตกอัปปาง มีพระโพธิสัตว์ผู้ยากจนกำลังสละชีวิตของตนเอง แแบกมารดาว่ายน้ำข้ามมหาสมุทรอันลึกกว้างใหญ่หาที่สุดไม่ได้ออย่าง ไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อย ก็รู้ได้ในทันทีว่ามหาบุรุษผู้นี้ เพียรพยายามมุ่งมั่น มั่นคง มีอริยาศัยชอบช่วยเหลือผู้อื่น เมตตาสื่อสรพสัตว์ ท่านผู้นี้มีโอกาสจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ในอนาคตกาลแน่นอน ลำดับนั่นเอง พระโพธิสัตว์โดนพรหมคลาญกุศลจิตอันมากมายฝ่ายในกระดุนก็เกิดความคิดขึ้นในใจอย่างไม่เคยรู้สึกมาก่อนว่า เราละเรตายไม่ได้ หากเราตายชะตอนนี้แม่เราตายแน่ แม่ของเราต้องมีชีวิตอยู่ต่อไป แรงฮึดนี้ทำให้เขาต้องพยายามต่อสู้กับชะตาชีวิตที่เลวร้ายในครั้งนั้น ครั้นเกิดความรู้สึกเช่นนั้นแล้ว ท่านก็พยายามว่ายน้ำข้ามมหาสมุทรถึง ๒๓ วัน ถึงฝั่งพร้อมมารดารอดตายมาได้อย่างปาฏิหาริย์ ตั้งแต่นั้นมาพระโพธิสัตว์ผู้ยากจนก็พยายามเลี้ยงดูมารดาของท่านอย่างดีที่สุดเท่าที่จะทำได้จนสิ้นชีพ ครั้นตายแล้วท่านก็ไปเกิดในเทวโลก ฝ่ายมารดาของท่านได้ไปตายในภพกรรม

วุฒิพงศ์ ถายะพิงค์^{๕๕} ได้กล่าวไว้ว่า ความรู้สึกกตัญญูรู้คุณ ช่วยให้เกิดพัฒนาบุคคลให้เกิดภาวนามยปัญญาได้ จึงไม่ใช่เรื่องแปลกและเรื่องเหนือธรรมชาติ สำหรับบุคคลที่มีความกตัญญูรู้คุณอย่างยิ่งยวดจะพบอิทธิปาฏิหาริย์ใดๆ เพราะ ผู้ที่เจริญภาวนามยปัญญา จนได้อภิญญานั้นซึ่งอภิญญาแปลว่า ความรู้ยิ่ง หมายถึง ปัญญาหรือความรู้ที่สูงเหนือกว่าปกติ เป็นความรู้พิเศษที่เกิดขึ้นจากการอบรมจิต เจริญสติปัญญาหรือบำเพ็ญกรรมฐาน อภิญญาเป็นคุณลักษณะพิเศษของพระอริยบุคคล ซึ่งเป็นเหตุให้มีฤทธิ์ต่างๆ ๖ อย่าง คือ อิทธิวิธี ทิพโสตา เจโตปริยญาณ ปุพเพนิวาสานุสติญาณ ทิพจักขุ อาสวขยาญาณ (ซึ่งมีเฉพาะในพระอรหันต์เท่านั้น) สามารถมีหูทิพย์ ตาทิพย์ หยั่งรู้จิตใจผู้อื่นได้ และสามารถประจักษ์กับอิทธิปาฏิหาริย์ต่างๆ อันเกิดจากสำนักกตัญญูรู้คุณได้เช่นกัน ด้วยเหตุนี้การสำนึกกตัญญูรู้คุณจึงเป็นเหตุให้เกิดปาฏิหาริย์ได้ทั้งในระดับพื้นๆจนถึงระดับที่ซับซ้อน จนไม่อาจอธิบายด้วยประสาทสัมผัสทั้งห้าได้ พระอริยสงฆ์ทั้งหลาย จึงได้ชื่อว่าเป็นผู้สำนึกกตัญญูรู้คุณอย่างแท้จริง ดังนั้นความกตัญญูรู้คุณจึงเป็นคุณธรรมทั้งในระดับสมมติสัจจะและปรมัตถธรรมชั้นสูงสุด

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)^{๕๖} ได้กล่าวไว้ว่า ความกตัญญู เป็นคุณธรรมพื้นฐานของมนุษย์ ในสังคมมนุษย์ต้องเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับผู้อื่นและสิ่งอื่น ชีวิตด้านกายภาพดำรงอยู่ได้เพราะได้รับการอุปการะเลี้ยงดูจากบุคคลต่าง ๆ มีบิดามารดา ครูอาจารย์ ญาติพี่น้อง เป็นต้น นอกจากนั้น

^{๕๕} วุฒิพงศ์ ถายะพิงค์, พลาญภาพแห่งความกตัญญู, หน้า ๑๗๒-๑๗๓.

^{๕๖} พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), คนไทยกับป่า, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๗), หน้า ๒๑.

ต้องพึ่งพาอาศัยสิ่งเหล่านี้อีก เช่น อาศัยปัจจัย ๔ เป็นเครื่องเลี้ยงชีวิตจึงจะมีชีวิตอยู่รอดได้ ในส่วนจิตใจ มนุษย์ก็ได้รับการปลูกฝังอบรม ลักษณะคุณค่าทางจิตใจจากบุคคลอื่น มีบิดามารดา เป็นต้น ให้มีทัศนคติ ค่านิยม คุณธรรม จริยธรรม อันเป็นหลักสำคัญในการดำเนินชีวิตให้ความเจริญรุ่งเรือง ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของมนุษย์ ความกตัญญูนี้เป็นคุณธรรมที่มนุษย์พึงปฏิบัติ

ผู้วิจัยสรุปได้ว่า ความกตัญญูกตเวทิตะช่วยให้พัฒนาบุคคลเป็นคนดี คนดีจะต้องมีความกตัญญูกตเวทิตะรู้คุณท่านโดยการประพาศิตนต่อมารดาบิดา ไม่ทำอะไรให้พ่อแม่เข้าใจ ช่วยเหลือกิจการเมื่อพ่อแม่ต้องการ ไม่ประทุษร้ายพ่อแม่ ยามเจ็บป่วยไข้หมั่นดูแลรักษาและให้กำลังใจท่าน ในยามอ่อนล้าจากภาระกิจการงานและการดำรงชีพในสังคม ประพฤติปฏิบัติตนเป็นคนดี เป็นที่ชื่นใจของมารดาบิดา ไม่ทำให้ท่านเดือดร้อนทำให้ท่านมั่นใจฝากชีวิตไว้กับเราได้ ในยามแก่ชรา

๕. ด้านเมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน

นักวิชาการ ได้กล่าวถึง การปฏิบัติตนด้านกตัญญูกตเวทิตะไว้ดังนี้

ส. พงศ์สวัสดิ์^{๓๓} กล่าวไว้ในปฐมนิยบุคคลประจำบ้านในครอบครัวอบอุ่นว่า ในประเทศไทย มีสถิติผู้สูงอายุถูกทอดทิ้งเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ โดยเฉลี่ยไม่ต่ำกว่าสามแสนคนต่อปี ขณะที่บ้านพักคนชรารองรับได้เฉลี่ยเพียงสองร้อยคนต่อปี สาเหตุมาจากลูกหลานเกิดความเบื่อหน่ายผู้เฒ่า และไม่ต้องการเป็นภาระเลี้ยงดู แนวโน้มผู้สูงอายุถูกทอดทิ้งเพิ่มขึ้นเช่นนี้ สร้างความสลดหดหู่ใจต่อผู้พบเห็นยิ่งนัก ปัญหาการทอดทิ้งพ่อแม่ผู้มีพระคุณ ให้ตกกระกำลำบากในยามแก่ชรา ถือเป็นปัญหาใหญ่ของสังคมไทยที่มีพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ เพราะพระพุทธศาสนาสอนว่าพ่อแม่มีความสำคัญ เหมือนเป็นพระอรหันต์ของบ้าน แทบเท้าของท่านเป็นต้นทางสวรรค์ของลูกทุกคน ปู่ย่าตาวดาให้ข้อคิดว่า คนเราจะทำอะไรเจริญก้าวหน้าได้ขนาดไหน ก็ดูที่เขาคอบแทนพระคุณพ่อแม่อย่างไร เพราะในโลกนี้ไม่มีใครมีพระคุณมากกว่าพ่อแม่อีกแล้วแต่ถ้าขนาดกับพ่อแม่ยังทำไม่ดี ก็ไม่มีทางที่เขาจะกตัญญูกตเวทิตะกับใครได้ หนทางเจริญยอมไม่มีในคนที่ทอดทิ้งพ่อแม่ ดังนั้นสิ่งที่ถูกต้องคือการตอบแทนพระคุณท่านให้สมกับที่ท่านยอมรับเราเป็นลูก เลี้ยงดูเรา ไม่ทอดทิ้งเรา แม้บางครั้งลำบากต้องอดมืออดกินมือ ท่านก็ยอมอดเพื่อให้เราอิ่มก่อน อดทนสารพัดเพื่อหาทางเลี้ยงให้เราเติบโตใหญ่ได้ทุกวันนี้

ปิ่น มุทุกันต์^{๓๔} กล่าวถึง ความกตัญญู ไว้ดังนี้ ๑. ประกาศคุณท่าน คือ การประกาศว่าผู้มีพระคุณของเราคืออะไรบ้าง เช่น ถ้าผู้มีพระคุณเป็นพ่อแม่ จะต้องกล่าวสรรเสริญยกย่องพ่อแม่ให้คนอื่นฟังว่าท่านดีกับเราอย่างไร ที่คนนิยมทำกันมากคือ เขียนประวัติประกาศคุณของพ่อแม่ใน

^{๓๓} ส. พงศ์สวัสดิ์, ปฐมนิยบุคคลประจำบ้าน : ครอบครัวอบอุ่น, หน้า ๒๑๑-๒๑๕.

^{๓๔} ปิ่น มุทุกันต์, มงคลชีวิต ภาค ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๓๐๑-๓๐๓.

หนังสืองานศพวิธีนี้แม้จะใช้ได้ แต่มีใช้วิธีที่ดีที่สุด วิธีประกาศคุณพ่อแม่ที่ดีที่สุด คือประกาศที่ตัวเราเอง คนเราทุกคนคือตัวแทนของพ่อแม่ตนทั้งนั้น เพราะเลือดของตนเป็นเลือดเนื้อเดียวกับพ่อแม่ตลอดจนนิสัยใจคอและความประพฤติก็ได้รับการอบรมถ่ายทอดมาจากการดาบิดา ฉะนั้น ความประพฤติของเราเองนี้แหละจะเป็นตัวประกาศคุณท่าน หรือประจานท่านอย่างโจ่งแจ้งที่สุดไม่ว่าเราจะตั้งใจหรือไม่ก็ตาม ๒. ตอบแทนคุณท่าน คือ เมื่อรู้ว่าท่านมีคุณหรือมีอุปการะ ต้องตอบแทน เช่น ถ้าผู้มีพระคุณเป็นพ่อแม่บุตรธิดาสามารถตอบแทนได้ดังนี้ ๑) ท่านเลี้ยงเรามาแล้วเลี้ยงท่านตอบ ๒) ช่วยทำกิจธุระการงานของท่าน ๓) ดำรงวงศ์ตระกูล ๔) ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท ๕) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมโร)^{๓๕} ได้กล่าวไว้ในมงคลยถาชีวิต ดังนี้ ๑. ความกตัญญูต่อบุคคลผู้มีพระคุณ (บุพการี) คือ บิดา มารดา อาจารย์ผู้ป้อนูศิษย์ และพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๒. ความกตัญญูต่อสิ่งที่มีบุญคุณ (บุญ) ในฐานะที่มนุษย์เป็นส่วนย่อยส่วนหนึ่งของธรรมชาติมนุษย์ จึงความมีความกตัญญูต่อกฎที่เป็นอยู่อย่างยิ่ง ทั้งต่อมนุษย์ด้วยกันเอง และต่อสิ่งแวดล้อมที่อยู่ร่วมโลกเดียวกัน เพราะความกตัญญูต่อกฎที่เป็นอยู่อย่างยิ่ง เป็นคุณธรรมล้ำค่าในโลกให้อยู่รอดและเป็นคุณธรรมที่สร้างความรักความผูกพันให้มนุษย์

๓. ผ่องแผ้วสวัสดี ได้กล่าวไว้ในคัมภีร์ปฏิรูปมนุษย์ ภาค ครอบครองบารมี ดังนี้เมื่อคนทุกคนเกิดมาแล้วต้องตาย คนเราเกิดมาทำไม ในส่วนลึกๆ ของมนุษย์ทุกคนไม่ว่าจะยากดีมีจนจะเป็นสามัญหรือกษัตริย์ ต่างก็มีคำถามค้างใจอยู่ประการหนึ่งเหมือนกันว่า เราเกิดมาทำไม อะไรคือเป้าหมายชีวิตที่แท้จริงของชีวิต เราเกิดมาเพื่อปิดนรกให้แก่ตัวเอง เพื่อทำความดี แก้ไขปรับปรุงตนเองให้ดียิ่งๆ ขึ้น จนกว่าจะหมดกิเลสไปพระนิพพานในชาติใดชาติหนึ่ง เกิดมาเพื่อเข้าใจโลกและชีวิตว่าคนเราตายแล้วไม่สูญ ตายแล้วต้องไปเกิดอีกนับชาติไม่ถ้วน ตราบใดยังปรารถนาในตัวเองยังไม่หมด ก็ยังต้องเกิดอีกต่อไป กรรมดี กรรมชั่ว ทำแล้วมีผลแน่นอน ส่งผลทั้งชาตินี้ชาติหน้าไม่หายไปไหน นรกสวรรค์มีอยู่จริง นรกเป็นที่ลงโทษทัณฑ์ของผู้ที่ทำชั่วมาก สวรรค์เป็นที่อยู่ของผู้ที่ทำดีมาก คนที่ทำบุญมากจะได้ไปเกิดเป็นเทวดาอยู่บนสวรรค์ ส่วนคนที่ทำบาปมากจะไปเกิดเป็นสัตว์นรก ถูกทัณฑ์ทรมานจากนายนิรบาลในนรก เรายกระดับจิตใจให้สูงขึ้นด้วยการสั่งสมบุญบารมี มุ่งหวังว่าชาติใดชาติหนึ่งในเบื้องหน้า เมื่อมีบุญบารมีเต็มส่วนแล้วก็จะสามารถปราบกิเลสในตัวได้หมดพ้นจากทุกข์อย่างถาวร เข้านิพพานตามพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไปได้ในที่สุด ทำอย่างไรจึงปิดนรกให้ตัวเอง ปิดนรกให้มารดาบิดาผู้ให้กำเนิด

^{๓๕} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมโร), มงคลยถาชีวิต ฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๒๘), หน้า ๔๕๐.

เกิดกาย ปิณฺณรโกให้ปุ๋ยคายายและไปสู่สุคติภูมิ ในยามที่มารดาบิดายังมีชีวิตอยู่ต้องเลี้ยงดูพาท่านไปทำบุญ เพื่อปิดทางนรกตามหลักการดำรงชีวิตในฆราวาสธรรม^{๕๐}

๓.๓.๔ ทฤษฎีพัฒนาการทางจริยธรรมของโคลเบอร์ก (Kohlberg)

จะเห็นได้ว่าทฤษฎีพัฒนาการทางจริยธรรมของเพียเจต์ (Piaget) และโคลเบอร์ก (Kohlberg) มีแนวคิดเชิงสัมพัทธ์นิยม (Relativism) ซึ่งเชื่อว่า จริยธรรมมีความสัมพันธ์กับสถานการณ์ และองค์ประกอบอื่น ๆ พัฒนาการทางจริยธรรมจึงเน้นสติปัญญา เพียเจต์เชื่อว่า การเรียนรู้ของมนุษย์เกิดจากการปรับตัว และเพื่อสร้างความสมดุลระหว่างสติปัญญา และสภาวะแวดล้อมที่จะทำให้มนุษย์ดำรงอยู่ ส่วนพัฒนาการมีความต่อเนื่องและเจริญขึ้นตามวุฒิภาวะ เพราะเกิดจากกระบวนการทางปัญญาที่มีการเรียนรู้มากขึ้น เนื่องจากการพัฒนาทางจริยธรรมแต่ละขั้นไม่สามารถเกิดจากการท่องบ่นสั่งสอนแต่เป็นผลจากการปัญญาไตร่ตรอง ซึ่งเป็นทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม (Social Learning Theory) กระบวนการเรียนรู้ของมนุษย์เป็นกระบวนการที่สลับซับซ้อนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งพฤติกรรมที่เกิดจากการเรียนรู้จากแม่แบบ การที่บุคคลได้เห็นพฤติกรรมที่แปลกใหม่ และเหมาะสมจากผู้อื่นจะช่วยขึ้นการกระทำได้ และยังช่วยมิให้เกิดการผิดพลาดจากการกระทำนั้นๆ ด้วย ในกระบวนการเรียนรู้ทางสังคม แม่แบบจะเป็นสิ่งที่มีอิทธิพลต่อการเรียนรู้มาก เมื่อบุคคลได้เห็นการกระทำของแม่แบบก็จะสามารถรับรู้ความหมายของการกระทำนั้นได้อย่างเหมาะสมกระบวนการเรียนรู้จากแม่แบบนี้ อาจกล่าวได้ว่า เป็นกระบวนการเรียนรู้จากการสังเกต ซึ่งมีองค์ประกอบที่สำคัญ ๔ ประการ คือ

๑. กระบวนการให้ความสนใจ (Attention Process) เป็นกระบวนการรับรู้ลักษณะสำคัญๆ ของแม่แบบไว้อย่างละเอียด โดยการสังเกต และรวบรวมสิ่งที่รับรู้มาอย่างเป็นขั้นตอน บุคคลจะไม่สามารถเรียนรู้ได้เลย ถ้าขาดความสนใจจะขาดความรู้พฤติกรรมที่แม่แบบแสดงออก สิ่งที่มีอิทธิพลต่อกระบวนการให้ความสนใจในการเรียนรู้ด้วยการสังเกตนี้ คือ

๑.๑ ลักษณะของผู้สังเกต ในด้านการรับรู้ การรวบรวมและการแปลความหมายจากสิ่งที่ได้สังเกต อันเป็นผลจากประสบการณ์เดิมของผู้สังเกต ได้แก่ อารมณ์ การรับรู้ แรงเสริม หรือรางวัลที่เคยรับ

๑.๒ ลักษณะหรือการแสดงออกที่เด่นชัด จดจำได้ง่าย แปลก หรือดึงดูดความสนใจ นอกจากนี้ถ้าพฤติกรรม กิจกรรมและลักษณะของแบบมีความสำคัญใกล้เคียง และเกี่ยวข้องกับผู้สังเกต รวมทั้งพฤติกรรมที่แม่แบบแสดงออก มีประโยชน์ต่อผู้สังเกตจะโนมน้าวจิตใจผู้สังเกตให้สนใจได้มาก

^{๕๐} ศ. พ่วงสวัสดิ์, คัมภีร์ปฏิรูปมนุษย์ ภาค ครอบครัวยุคใหม่, หน้า ๒๑๑-๒๑๕.

๒. กระบวนการจำ (Retentional Process) เป็นการรวบรวมรูปแบบพฤติกรรมของแม่แบบที่ได้สังเกตทุกครั้ง การเก็บจำนี้จะทำในรูปแบบสัญลักษณ์ ซึ่งจะช่วยให้จำพฤติกรรมของแม่แบบ แม้จะเห็นแม่แบบเพียงช่วงเวลาอันสั้น

๓. กระบวนการแสดงออก (Motor Reproductional Process) เป็นกระบวนการที่ผู้สังเกตเปลี่ยนสัญลักษณ์ซึ่งเป็นพฤติกรรมของแม่แบบที่เก็บไว้ในรูปแบบของความจำมาเป็นการกระทำ หรือการแสดงออกที่เหมาะสม โดยการใช้ความคิด เพราะฉะนั้นกระบวนการแสดงออกจึงขึ้นอยู่กับระดับความคิดของผู้สังเกตและความซับซ้อนของพฤติกรรมในระยะแรก การดัดแปลงสัญลักษณ์ให้เป็นการกระทำที่เหมาะสมนั้นทำได้ยาก แต่เมื่อทราบข้อบกพร่องระหว่างสัญลักษณ์กับการดัดแปลงให้เป็นพฤติกรรม ก็จะช่วยให้เกิดการกระทำตามแม่แบบในคราวต่อไปถูกต้องมากยิ่งขึ้นทั้งปี ผู้เรียนจะสังเกตพฤติกรรมของตนเองเทียบกับแม่แบบและจะติดตามผลของการแสดงนั้นๆด้วย ถ้าได้ผลเป็นที่น่าพอใจ การเรียนรู้ย่อมเกิดขึ้นได้อย่างรวดเร็ว

๔. การกระทำการจูงใจ (Motivational Process) เป็นกระบวนการที่แสดงให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างความรู้ที่ได้รับมากับการแสดงออกตามปกติในการรับรู้ของมนุษย์ในการแสดงออกนั้น ในชีวิตจริงบุคคลจะไม่สามารถกระทำตามแม่แบบได้ทั้งหมด บุคคลจะเลือกที่จะกระทำเมื่อการกระทำนั้น ก่อให้เกิดผลดีตอบแทนมากกว่าการกระทำที่ก่อให้เกิดผลเสีย ผู้สังเกตจะเลียนแบบพฤติกรรมที่พึงพอใจนั้นไว้ แล้วนำมาดัดแปลงแก้ไขให้เหมาะสมยิ่งขึ้น กระบวนการจูงใจโดยการให้รางวัลหรือการเสริมแรงทางบวกเพื่อกระตุ้นให้ผู้สังเกตแสดงพฤติกรรมการเลียนแบบออกมา และเป็นการเสริมแรงให้พฤติกรรมนั้นเกิดมากขึ้น จะเห็นได้ว่าตัวแบบที่มีพฤติกรรมที่เหมาะสมจะได้รับผลตอบแทนที่ดีจากพฤติกรรม จะก่อให้เกิดการเลียนแบบได้เป็นอย่างดีจากคนส่วนใหญ่

ดังนั้น การเรียนรู้จากแม่แบบจะต้องจัดวางรูปแบบองค์ประกอบของการเรียนรู้จากแม่แบบอย่างเหมาะสม โดยกระตุ้นให้ผู้เรียนสนใจต่อแม่แบบอย่างแท้จริงจนสามารถจำและสร้างสัญลักษณ์แทนพฤติกรรมของแม่แบบได้ ประกอบกับการจูงใจอย่างเหมาะสมและเพียงพอจะทำให้ผู้เรียนแสดงการตอบสนอง คือ การเลียนแบบพฤติกรรมของแม่แบบได้ในที่สุด

ในการนำทฤษฎีของเบนจามินไปใช้เพื่อให้ผู้สังเกตเลียนแบบพฤติกรรมต่าง ๆ เพิ่มขึ้นนั้น Blackman Silberman ได้สรุปไว้ดังนี้

๑. กำหนดพฤติกรรมที่ต้องการให้ผู้สังเกตเรียนรู้
๒. มีแม่แบบซึ่งแสดงพฤติกรรมที่ต้องการให้ผู้สังเกตเรียนรู้ที่เหมาะสม
๓. ให้แรงเสริมกับแม่แบบ เมื่อแม่แบบสามารถแสดงพฤติกรรมที่ต้องการให้ผู้สังเกตเรียนรู้

ทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม นักจิตวิทยากลุ่มนี้เห็นว่า สิ่งแวดล้อมทางสังคมหรือวัฒนธรรม เป็นตัวการในการกำหนดเงื่อนไขทางสังคม (Social Contingency) ให้กับเด็กตั้งแต่เกิดและดำเนินต่อไปเรื่อยๆ จนกระทั่งโตเป็นผู้ใหญ่โดยนำเอาหลักการเสริมแรง และหลักการเชื่อมโยงมาอธิบายวิธีการ และขบวนการที่บุคคลได้รับอิทธิพลจากสังคมในการควบคุมพฤติกรรม แม้ว่ามนุษย์จะไม่มีจริยธรรม หรือความต้องการจริยธรรมติดตัวมาตั้งแต่เกิดก็ตาม เมื่อเกิดมาและเจริญเติบโตขึ้นจะมีจริยธรรม และพฤติกรรมไปตามแนวโครงสร้างทางวัฒนธรรมในสังคม ซึ่งได้มาจากการเสริมเรงนั่นเอง ทฤษฎีความเชื่อเบื้องต้นดังนี้

๑. พัฒนาการทางจริยธรรมเกิดจากการเจริญเติบโตของการพัฒนาการของการคล้อยตามกฎเกณฑ์จริยธรรมของสังคมทางด้านความคิดความประพฤติและอารมณ์ มากกว่าเกิดจากการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างทางสมอง (Cognitive Structure Change)

๒. แรงจูงใจพื้นฐานที่ทำให้พฤติกรรมทางจริยธรรม ทุกจุดมีรากฐานมาจากความต้องการทางชีวภาพ หรือความต้องการรางวัลจากสังคมและการหลีกเลี่ยงการลงโทษ

๓. พัฒนาการทางจริยธรรม มีความสัมพันธ์กับวัฒนธรรม

๔. พื้นฐานทางจริยธรรม (Basic Moral Norm) เกิดขึ้นในจิตใจโดยมีสาเหตุมาจากกฎเกณฑ์วัฒนธรรมภายนอก

๕. สิ่งแวดล้อมจะมีอิทธิพลต่อพัฒนาการทางจริยธรรมมากน้อยเท่าใดขึ้นกับปริมาณของรางวัล การลงโทษ การห้าม และการเห็นแบบอย่างของพ่อแม่ และบุคคลอื่นซึ่งเป็นตัวแทนของสังคม (Socializing Agent)^{๔๑}

จากการศึกษาเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องพบว่าการส่งเสริมคุณธรรมในกลุ่มเด็กเยาวชนและข้าราชการภาครัฐมีวิธีการดำเนินงานส่งเสริมคุณธรรม ได้แก่ การวางแผน การจัดองค์กรการจัดกิจกรรม การจัดงบประมาณ การประสานงานและการประเมินผลเพื่อให้ มีคุณธรรมที่พึงประสงค์ประกอบด้วยความซื่อสัตย์ การข่มใจ ความอดทน การเสียสละ ความรับผิดชอบ ความมีสติสัมปชัญญะ ความขยันหมั่นเพียร ความมีวินัย การประหยัด ความกตัญญูความสามัคคีความพอเพียง ในการดำเนินงานมีปัจจัยเงื่อนไขในการส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมได้แก่ องค์กรทางศาสนา สถาบันครอบครัว สื่อมวลชน องค์กรชุมชน มูลนิธิและเครือข่ายประชาสังคม และ องค์กรภาครัฐ กระบวนการในการปลูกฝังคุณธรรม ได้แก่ การอบรมสั่งสอน การปฏิบัติ กิจกรรมทางศาสนา การเสริมสร้างประสบการณ์การสร้างภูมิคุ้มกันและการสร้างเครือข่าย การส่งเสริมคุณธรรม

^{๔๑} อ้างใน นवलลอ วรชิตา, ผลของโปรแกรมพัฒนาการแสดงความกตัญญูตเวทีของเด็กไทย, วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๕๐), หน้า ๒๑.

โดยการเป็นแบบอย่างที่ดี การสร้างระบบสื่อสาร การมีสื่อส่งเสริมคุณธรรม และการมีส่วนร่วมส่งเสริม

๓.๔ บริบทพื้นที่สถานศึกษา โรงเรียนบ้านหนองซ้าง ตำบล เขาวง อำเภอธวัชบุรี จังหวัดร้อยเอ็ด

๑. ชื่อสถานศึกษา โรงเรียนบ้านหนองซ้าง ตั้งอยู่ที่ ๑๐๐ ถนน – ตำบล เขาวง อำเภอธวัชบุรี จังหวัดร้อยเอ็ด รหัสไปรษณีย์ ๔๕๑๓๐ โทรศัพท์ ๐๘๖-๒๒๑๘๓๕๖

โทรสาร – wiroje๑๐๑@hotmail.com

๒. สังกัด สพฐ.

๓. เขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาร้อยเอ็ด เขต ๑

๔. เปิดทำการสอนตั้งแต่ ระดับอนุบาล ๑ ถึงมัธยมศึกษาปีที่ ๓

๕. เขตพื้นที่บริการ ๑). บ้านหนองซ้าง หมู่ที่ ๖ ๒).บ้านโพธิ์แก้ว หมู่ที่ ๓

๓). บ้านคอนแคน หมู่ที่ ๕ และ ๔). บ้านพรหมจรรย์ หมู่ที่ ๑๐

ประวัติโรงเรียน

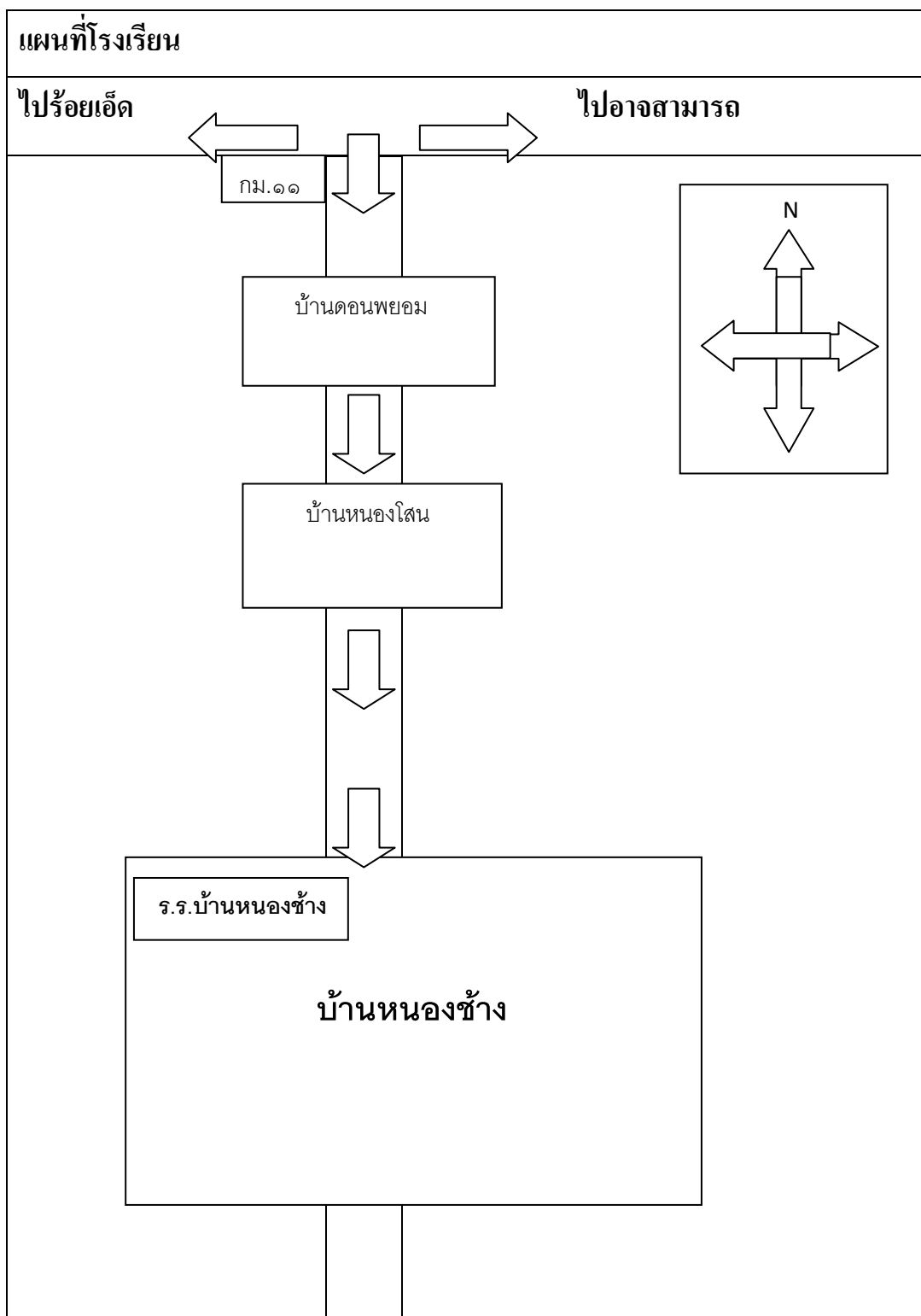
โรงเรียนบ้านหนองซ้าง ก่อตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๒ เดิมชื่อโรงเรียนวัดบ้านหนองซ้าง ครั้งแรกเป็นอาคารชั่วคราวจากเงินผัน ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมทย์ นายกรัฐมนตรี เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๑ ได้อาคารแบบ รอ.๑๐๑/๖ สร้างอยู่ในบริเวณวัดบ้านหนองซ้างและต่อมาได้เปลี่ยนชื่อเป็น “โรงเรียนบ้านหนองซ้าง”

พ.ศ. ๒๕๔๐ ชาวบ้าน คณะครู และผ้าป่าจากกรุงเทพฯ ได้ร่วมกันบริจาคเงินซื้อที่ดินให้โรงเรียน และได้งบประมาณแบบ สปช. ๑๐๕/๒๕ และได้ย้ายโรงเรียนออกจากวัด เมื่อวันที่ ๒๕ กันยายน พ.ศ. ๒๕๔๒ และต่อมาได้รับงบประมาณต่อเติมชั้นล่างอาคาร ๔ ห้องเรียน

ปัจจุบัน โรงเรียนบ้านหนองซ้าง ตั้งอยู่ที่ หมู่ที่ ๖ ตำบล เขาวง อำเภอธวัชบุรี จังหวัดร้อยเอ็ด ดังแผนที่ตามภาพที่ ๓.๑ ได้เปิดทำการสอนตั้งแต่ ระดับอนุบาล ๑ ถึงมัธยมศึกษาปีที่ ๓ จำนวนนักเรียนทั้งหมด ๑๓๐ คน จัดการศึกษา ๓ ช่วงชั้น ผู้บริหาร ๑ คน ครูทั้งหมด ๑๑ คน ครูช่วยราชการ ๑ คน พนักงานราชการ ๑ คน ลูกจ้างชั่วคราวครูรายเดือน ๒ คน ช่างครุภัณฑ์ ๑ คน สังกัดสำนักเขตพื้นที่การศึกษาประถม ศึกษาร้อยเอ็ด เขต ๑ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน

ข้อมูลผู้บริหาร ชื่อ นายวิโรจน์ หล้ามูลชา วุฒิกการศึกษาสูงสุด ปริญญาโท ตำแหน่ง
ผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านหนองช้าง ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๕๑^{๘๒}

^{๘๒} เอกสารรายงานประจำปี ของสถานศึกษา ปีการศึกษา ๒๕๕๔

ตารางภาพ ๓.๑ แผนที่ โรงเรียนบ้านหนองช้าง หมู่ที่ ๖ ตำบลเขาวง อำเภอน้ำขุ่น

จังหวัดร้อยเอ็ด